

JÁNOSI CSONGOR

Református püspöki profil a román titkosszolgálati iratanyagok alapján. Búthi Sándor (1913-1967)

Az erdélyi történeti életrajzírás egyik legnehezebb terepe kétségtelenül azon közszereplők biográfiájának elkészítése, akik a maguk korában, vagy még inkább a haláluk után vitatott (egyház)politikai személyiségekké váltak. A történész a vitatott személyiségek vizsgálata során maga is vitatottá válhat, különösen miután az életrajznak a re- és dekonstrukciója a kommunista politikai rendőrség iratanyagaira támaszkodik. A legfőbb kérdés egy ilyen esetben talán az, hogy hogyan is végezze a történész a dolgát akkor, ha minden, amivel az életrajzírás kapcsán kapcsolatba kerül, szélsőségesen szubjektív lehet.¹

Az életrajzíró művelőjének tisztában kell lennie azzal, hogy az éppen felhasznált módszer, az alkalmazott szemlélet, mint eszköz, milyen megkorlátozásokkal használható a sajátos történeti forrásanyagra vonatkozóan, és hogy a forrásbázis, milyen életrajz rekonstrukcióját teszi lehetővé.² További dilemma, hogy a kapott eredmény mennyiben reprezentatív és milyen redukciók következménye.³

E tanulmány jelentős részében a Securitate igazságértékében cáfolható,⁴ óvatosságra és körültekintésre sarkalló irataira támaszkodik. Az itt feltárt forrásanyag azonban több mint titkosszolgálati kistükör, miután a szakirodalom, a levéltári források feldolgozása, kritikai elemzése, az összehasonlító történelem módszertanával valósult meg. A közel három-ezer oldalt kitevő gazdag forrásanyag miatt magától értetődőnek tűnt

1 Csaplár-Degovics Krisztián: *A műfaj, amelyben a magyar történetírás már felzárkózott a nemzetközi elvárásokhoz*. *Múltunk – Politikátörténeti Folyóirat* 63(2018/2). 259–271.

2 Vonyó József: *Az életrajzok népszerűsége. A biográfus lehetőségei és nehézségei. = Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései*. Szerk. Vonyó József–Csukovits Enikő–Gyarmati György. Budapest–Pécs 2017. 9–22.

3 Kövér György: *Az élet sokfélesége, a rajz egysége?* Uo. 25–45.

4 Katherine Verdery: *Secrets and Truths. Ethnography in the Archive of Romania's Secret Police*. Budapest 2014. 72–73.

Búthi Sándor püspök romániai titkosszolgálati karrierjének rekonstruálása, a cselekvőt beágyazva az egyház és állam viszonyának tradicionális megközelítésébe.

1. Életrajzi adatok

Búthi Sándor Vince Szinérváralján született 1913. január 29-én. Édesapja, Vince, szinérváraljai tanító, édesanyja, Jolán, háztartásbéli. Három lánytestvére volt: Margit, Erzsébet és Ilona.⁵

Az első négy elemi szülőfalujában, a szinérváraljai református felekezeti iskolában végezte, majd a szatmárnémeti „Mihai Eminescu” állami líceum diákjaként abszolvált. Középiskolai tanulmányait a kolozsvári református kollégiumban folytatta, ahol 1930-ban érettségizett. Még az évben beiratkozott a kolozsvári Teológiai Fakultásra,⁶ majd a négyéves tanulmányi időszak végén, 1934. június 15-én sor került az első lelkészsképesítő vizsgára, 1935. június 20-án pedig a második lelkészsképesítő vizsgára is. Felszentelésének helye és időpontja Nagyvárad, 1936. november 25.⁷

Kétszer nősült. A Nagyszalontán, 1936. július 9-én kötött első házasságáról kevés adatunk van. A temesvári Nyírő családból származó felesége, Zsuzsanna, 1954-ben elhunyt.⁸ Röviddel ezután, Nagyváradon, 1955. szeptember 10-én⁹ feleségül vette az elvált Papp Szer Erzsébetet.¹⁰ Házasságaiból nem született gyermeke. Katonai szolgálatot nem teljesített.

5 Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (Securitate Irrattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára, a továbbiakban ACNSAS), fond Serviciul de Informații Externe (a továbbiakban Külügyi Hírszerző Szolgálat fond), 1628/1 sz. mikrofilm, 5, 14.

6 Generációjából a későbbiekben valamilyen formában kiérdemelte a Securitate figyelmét Barabás Benedek marosvásárhelyi esperes, Geréb Pál teológiai tanár, a Franciaországba emigrált Orbán Magda lelkész, az öngyilkosságot elkövető Tőkés Béla nagybányai lelkész, és gróf Teleki Ádám is. Uo. 11.

7 Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban KREL), további eligazító adatok hiányában: „Püspöki beiktatás okmányai 1962. év” című dosszié, „Búthi Sándor törzskönyvi lapja”.

8 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 14, 21.

9 KREL, „Püspöki beiktatás okmányai 1962. év” című dosszié, „Declarație pentru obținerea carnetului de muncă” [A munkakönyv kiállításához szükséges nyilatkozat] című irat.

10 Búthi második felesége gyors- és gépíró volt, magyar anyanyelvén kívül csehül és

2. A lelkeszi szolgálat kezdetei (1934-1950)

Búthi Sándor 1934 nyarát otthon töltötte szülőfalujában. 1935. szeptember 1-jén Oravicabányára nevezték ki segédlelkésznek, ahol egyetlen évet szolgált. A kis fizetéssel járó szolgálat miatt tanított is, és ezért cserébe ebédet és vacsorát kapott a gyülekezet egyik családjától. Áthelyezését kérte, így 1935. október 1-től a Bihar megyei árpádi gyülekezet helyettes lelkésze lett. A közte és az egyházi hatóságok között kialakult egyenetlenségek miatt 1937. június 12-én elhagyta a gyülekezetet.¹¹

1937. június 13-tól a szintén bihari magyarremetei egyházközség lelképásztoraaként szolgált. A vegyes etnikumú faluban sem került el a baj. 1940-ben a lakosság feljelentette a helyi román közigygyzöt, Gheorghe Burdant. A közel 400 támogató aláírással nyomatékosított feljelentés miniszteriumi szintig jutott. A közigygyzöt végül Besszarábiába helyezték át, de más büntetéssal nem sújtották, annak ellenére, hogy több kihágást is elkövetett. Az ügyhöz Búthinak is köze volt, ezért a hatóságok hamarosan elüldözték a faluból, azzal az indoklással, hogy sovíniszta és az államérdek ellen dolgozik. A másodík bécsi döntést követően, 1941-ben, amikor az árpádi lelkész Magyarországra távozott, a Dél-Erdélyben maradt gyülekezet február 23-tól korábbi helyettes lelkészét, Búthi Sándort választotta meg utódjául.¹² A határzónában lévő árpádi gyülekezet frissen megválasztott lelkészét azonban tovább üldözte a balszerencse: az illetékesek megtagadták tőle a letelepedési engedélyt. Néhány hét szolgálat után Búthi kénytelen volt elhagyni a gyülekezetet és csak 1944 nyarán térhetett vissza árpádi hívei közé. Ettől függetlenül továbbra is szoros szálak fűzték a gyülekezethez. 1942 októberében, az aradi egyházmegye jóvóltából, Búthi több rászoruló árpádi családot pénzadománnyal támo-

---

oroszul beszélt. A Securitatét azonban különösen Búthi apósa érdekelte, miután Szer Mihály 1944-ig a Horthy-rendőrség kötelékében Ungváron teljesített szolgálatot. A másodík világháború után az Egyesült Államokba menekült és Búthi nem ismerte személyesen. Apósa házasságuk alkalmából levelet intézett vejéhez és bár a lelkész a titkosszolgálat javaslatára válaszolt apósának, a kapcsolat mégis megszakadt. ACN-SAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 6.

¹¹ Uo. 11.

¹² A korabeli dél-erdélyi református viszonyokról Nagy Alpár több írásában is foglalkozott. Tőle lásd Nagy Alpár-Csaba: *A dél-erdélyi református egyházkerületi rész története 1940-1945*. Budapest 2012.

gatott. Az eset nagy port vert fel. A Belügyminisztérium 066.446. számú 1943. január 29-ei parancsában a bukaresti Csendőr Főfelügyelőségen érdeklődött az árpádi lelkész felől. Teodorescu Sachelarie alezredes¹³ 1943. február 26-ai jelentésében számolt be a református lelkész körüli bonyodalmakról. A Bihari Csendőrlégió vezette vizsgálatból kiderült, hogy a belényesi helyőrség azért tagadta meg a letelepedési engedélyt Búthitól, mert magyarremetei szolgálata idején egy magyarországi közjegyzővel levelezett, akit a román királyi titkosszolgálat¹⁴ a magyar hírszerzés tagjaként tartott számon. Búthi 1942 októberében ismét megjelent Árpádon, a hatályos törvények értelmében azonban október 27-én felszólították, hogy a letelepedési engedély hiányában azonnal hagyja el a községet. Sachelarie jelentése azt is megemlítette, hogy Búthi 1939. július 5-én – ekkor még magyarremetei lelkészként – 5 árpádi fiatalot felbujtott, hogy Magyarországra átszökjenek. Azt is szemére vetették, hogy 1942. október 24-26. között pénzzel támogatta az illegálisan Magyarországra szököttek családjait. Az illetékesek szerint Búthi azért követett el mindent az árpádi parókia elfoglalásért, hogy majd összeköttetésbe lépessen magyarországi kapcsolataival. A Bihari Csendőrlégió rá vonatkozó negatív véleményezését a bukaresti Csendőr Főfelügyelőség maga is helyeselte.¹⁵

Az árpádi parókia körüli nehézségek miatt Búthi 1941-1944 között több gyülekezetben is működött: 1941 nyarán Karánsebesen, 1941-1942

13 Teodorescu C. Sachelarie (1897-?), a Csendőrség hivatásosa, ezredesi rangfokozatban a bukaresti Csendőr Főfelügyelőség parancsnoka volt az 1945. június-október közötti hónapokban. Az 1944. augusztus 23-ai kiugrás után együttműködött az új politikai hatalommal és részt vett a Különleges Ügyosztály (Serviciul Special de Informații, SSI) hírszerző főnöke Eugen Cristescu letartóztatásában. 1948 márciusában letartóztatták és 25 év kényszermunkára ítélték. A 411. számú amnesztiarendelet hatására 1964. július 28-án szabadult. Lásd *Făgăraș – închisoarea polițiștilor*. II. Szerk. Ioan Ciupea–Virgil Țărău–Florentin Olteanu–Andrea Dobeș–Fürtös Róbert–Cosmin Budeancă. Cluj-Napoca 2007. 446; Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor (Büntetés-végrehajtási Intézetek Országos Igazgatásának Levéltára, a továbbiakban AANP), fond Fișe Matricole Penale (a továbbiakban Bűnügyi Nyilvántartási Adatlapok fond), Teodorescu Sachelarie adatlapja.

14 Lásd Bandi István: *Román titkosszolgálatok intézménytörténeti áttekintése az első világhéztől a királyság bukásáig*. = *Utak a Teleki térről. Esszék és tanulmányok a 75 éves M. Kiss Sándor tiszteletére*. Összeáll. Székér Nóra–Kávássy János–Nagymihály Zoltán. Lakitelek 2018. 23–45.

15 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 39–46.

között Temesváron, 1942-1943 között Kisjenőn, 1943-1944 között pedig Borosjenőn szolgált. Az 1944. évi frontátvonulás után, végül sikeresen visszatért az árpádi gyülekezetbe és 1950-ig itt gyakorolta lelkészi hivatását. 1944 őszén, Románia átállása után, a német–magyar seregek Dél-Erdélyt is támadták. Árpád több lakóját lelkészével együtt deportálták, és előbb Belényesen, majd a nagyhalmágyi lágerben tartották őket fogva. Búthi 1944. október 1-jén szabadult a kényszerű fogságból. 1945 tavaszán a lelkészt és több árpádit a csendőrség ismét deportálni akarta, de a közbelépő lakosság megakadályozta a rendelet végrehajtását. Az árpádiak kiállása miatt a lelkészt lázadásra való felbujtással vádolták meg, de a hadbíróság felmentette a vádak alól.¹⁶

A sorozatos meghurcolás érzékenyen érintette Búthit és bevallása szerint a lelkészi szolgálat feladása is megfordult a fejében. 1945 őszén beiratkozott a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemre, hogy filozófia, pedagógia és pszichológia tanítására feljogosító tanári diplomával a tanügyben keressen majd megélhetést.¹⁷ A kétévnnyi tanulmányi időszak alatt az árpádi lelkész gondolkodásmódjában fordulat állt be. Bár a változás okát ő maga később a dialektikus és történelmi materializmus térnyerésében jelölte meg, inkább a rendszerváltásból fakadó előnyök felismerésére vezethető vissza ez a változás. 1944. augusztus 23. előtt politikai tevékenység nem kapcsolódott nevéhez. A rendszerváltás után azonban az Árpádon is megalakuló Magyar Népi Szövetség (MNSZ)¹⁸ fiókszervezetéhez csatlakozott. Később egyszerű párttagból az MNSZ Megyei Végrehajtó Bizottságának is tagja lett. A politikusi képességeire ráébredő lelkész 1947-ben a Román Kommunista Pártba is jelentkezett, majd a jóváhagyás után hozzáfogott az RKP árpádi alapszervezetének ki-

¹⁶ Uo. 11–12, 21.

¹⁷ 1947. június 28-án és július 1-jén a Bolyai Tudományegyetem abszolváló bizonyítványt és „Filozófia” szakvizsgai oklevelet állított ki a nevére, de birtokában volt egy 1945. december 19-ei vallástanári oklevél is. KREL, „Püspöki beiktatás okmányai 1962. év” című dosszié, „Kérdőív Búthi Sándor egyházi tisztviselő adatairól”.

¹⁸ Az MNSZ-ről lásd Lönghárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România (1944-1948)*. Cluj-Napoca 2009; *Érdekképviselő vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944-1953*. Szerk. Nagy Mihály Zoltán–Olti Ágoston. Csíkszereda 2009; Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csíkszereda 1999.

építéséhez, lelkesen támogatva a helyi termelőszövetkezet megalakítását. Nem sokáig volt azonban tagja a névcserén áteső Román Munkáspárt nevet felvevő szélsőbaloldali szervezetnek. Bár az 1948 novemberében elkezdődött párttag-ellenőrzési folyamaton sikeresen túljutott, a megyei bizottság szinte azonnal visszavonta pártkönyvét, azzal magyarázva döntését, hogy lelkészi foglalkozása nem egyeztethető össze a párttagsággal.¹⁹

3. Az egyházkerületi tanácsos és püspökhelyettes (1950-1961)

Búthi Sándort, Takács Lajos miniszterhelyettes²⁰ javaslatára 1950. augusztus 1-től megválasztották egyházkerületi tanácsosnak. Újonnan szerzett tisztsége után a nagyváradi püspöki hivatalban kapott irodát és ezzel egy csapásra megváltozott addigi élete. 1952. április 1-jén a Nagyvárad–Velencei gyülekezet lelkésze lett, miközben tanácsosi tisztségét is megtartotta.²¹ 1954. június 1-től megválasztották a Nagyvárad–Réti egyházközség lelkészének, miután megígérte, hogy az 1944-ben lebombázott régi templom helyén épülő új templomot befejezi.²² Egyházi előmenetele azonban szorosan összefüggött a román titkosszolgálati szervekkel fenntartott kapcsolatával.

3.1. A III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóság szolgálatában

Búthi informátori működésének kezdeti szakaszát Grósz Sándor főhadnagy,²³ a 3. belföldi hírszerzési ügyosztály 3. irodájának tisztje fog-

19 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1. sz. mikrofilm, 3, 12.

20 Takács Lajos (1908-1982), romániai magyar jogász, egyetemi tanár, politikus. Lásd Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1989 között*. <http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=nev_mutato&mutato=681&mut=Tak%E1cs%20Lajos,%20%FCgyv%E9d,%20egyetemi%20tan%E1t> (letöltve: 2020. 02. 07.).

21 KREL, „Püspöki beiktatás okmányai 1962. év” című dosszié, „Búthi Sándor törzskönyvi lapja”.

22 ACNSAS, fond Informativ (a továbbiakban Megfigyelési-adatgyűjtő fond), 233520 sz. dosszié, 1. kötet, 3. f.

23 Grósz Sándor (1920-2005), a BM Nagyvárad-, majd Körösvidék Tartományi Igaz-

lalta össze 1953. december 9-ei beszámolójában. Eszerint a nagyszalontai titkosszolgálati szervek már 1947/48-tól felhasználták. Az 1950-ben Nagyváradra áthelyezett lelkészt kezdetben a nagyszalontai rajonfőnök Kopper István főhadnagy²⁴ irányította. 1951 decemberében Grósz főhadnagy vette át a „Kutasi” fedőnéven működő egyházkerületi tanácsost, 1952. november 15-én együttműködési kötelezvénnel is megpecsételve a többéves kapcsolatot.²⁵

1953-ig, a Securitate parancsára, Búthi egyházkerületi tanácsosként nyíltan szembeszegült Arday Aladár püspök²⁶ egyházkormányzati intézkedéseivel, amikor azok megítélése szerint, ellentétben álltak a „pártpolitikával”. Rossz koordinálása azonban elszigeteléséhez vezetett. „Kutasi” végül azt az utasítást kapta, hogy fokozza egyházi tevékenységét és ne ellenezze a püspök határozatait.²⁷ A magatartásbeli változás meghozta a kívánt eredményt: Búthi visszaszerezte mind a püspök, mind a lelkészkar „reakciós” tagjainak bizalmát.²⁸ Az 1950-es évek közepéig, fő feladata Arday püspök megfigyelése volt.²⁹

1954-ig, Grosz főhadnagy mellett, Körösi János, Nagy Ernő és Csordás János hadnagyokkal is dolgozott. Tartótiszti irányítását 1954-1955 között Kiss László ezredes,³⁰ 1955-1956 között pedig Zoltán Gyula

gatóságának kádere 1948-1958 között. Főhadnagyként tartalékos állományba került 1958. november 30-án. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrel_securitatii/GROSZ%20SANDOR.pdf> (letöltve: 2020. 02. 07.).

24 Kopper István József (1913-1993), a BM Nagyvárad Tartományi Igazgatóságának margittai, majd nagyszalontai rajoni osztályán működött 1948-1950 között. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrel_securitatii/KOPPER%20ISTVAN%20IOZSEF.pdf> (letöltve: 2020. 02. 07.).

25 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 10, 16, 22.

26 Arday Aladár (1890-1961) királyhágómelléki (nagyvárad) református püspök 1948-1961 között. Püspöki működése nyomon követhető a Securitate iratanyagában. Lásd a Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 236849 sz. dosszié, 1-2. kötetét, illetve a 236850. és a 236851 sz. iratcsomók tartalmát.

27 Lásd Jánosi Csongor: *Aspecte privind relația dintre Biserica Reformată și statul român în perioada 1948-1960/1961. = Identități sociale, culturale, etnice și religioase în communism.* Szerk. Cosmin Budeancă–Florentin Olteanu. Iași 2015. 357–385.

28 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 72–73.

29 ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 233520 sz. dosszié, 1. kötet, 7. f.

30 Kiss László (1920-1978), a BM Nagyvárad- majd Körösvidék Tartományi Igazgatóságának 1950-1961 közötti főnöke, alezredesi, majd ezredesi rangfokozatban. Tartalékos állományba került 1970. szeptember 30-án. Lásd Nicolae Ioniță: *Fișe biografice ale șefilor direcțiilor regionale de securitate de la sfârșitul anilor '50.* Caie-

főhadnagy látta el. 1956-ban rövid időre Jakab József hadnaggal³¹ is kapcsolatba került, de Zoltán még az évben visszavette Búthit.³²

Búthi ekkori működéséről az 1956. június 5-én jóváhagyott jellemzésből értesülünk. Értékes információkat továbbított püspöke tevékenységéről és rendszerellenes megnyilvánulásairól. A megbeszélte találkozón pontosan megjelent. Munkáját körültekintően végezte, a rábízott feladatokat „örömmel fogadta”, és azt is tudatta, hogy tetszik neki a Securitate-val folytatott kollaboráció. A 4. felekezeti-szektor iroda főnöki tisztét ellátó Grósz és a 3. ügyosztályt vezető Barna Péter főhadnagy³³ javaslatát, mely szerint „Kutasi”-t helyezték át az ügynökök kategóriájába, a BM Nagyvárad Tartományi Igazgatóságának főnöke, Constantin Cîmpeanu ezredes³⁴ 1956. október 17-én jóváhagyta.³⁵

1956 folyamán a 3. ügyosztály „Kutasi” ügynököt átirányította a Magyar Népköztársaság területére, ahonnan Zoltán főhadnagy szerint értékes információkkal tért haza.³⁶ A konkrétumokról, évek múlva, véletlenszerűen értesülünk, Nicolae Chihaia őrnagy,³⁷ a Külföldi

tele CNSAS III(2010), 1(5) szám. 32–33; továbbá <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/KISS_ROZALIA%20VASILE.pdf> (letöltve: 2020. 02. 07.).

31 Jakab József (1933-2005), a Securitate hivatásosa. Adatlapja szerint, 1956-ban a BM Arad-, majd Temes Tartományi Igazgatóságában szolgált és vélhetőleg időről-időre, Nagyváradon is megfordult. Csupán néhány évvel később, 1963-1968 között lett a BM Körösvidék Tartományi Igazgatóság 8. ügyosztályának főnöke és teljes értékű tagja. Alezredesi rangfokozatban tartalékos állományba került 1983. július 9-én. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/JAKAB%20IOSIF.pdf> (letöltve: 2020. 02. 07.).

32 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 5.

33 Barna Péter (1928-2007), a Securitate kádere. Adatlapja meglehetősen hiányos. 1954-1956 között a BM Arad Tartományi Igazgatósága 3. belföldi hírszerzési ügyosztályának főnöke volt. Századosként tartalékos állományba került 1963. március 1-jén. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/BARNA_PETRU.pdf> (letöltve: 2020. 02. 07.).

34 Constantin Cîmpeanu (1914-1991), a BM Nagyvárad Tartományi Igazgatóságának főnöke 1956-1957 között. Megelőzően a BM Dobrudzsa-, Ploiești-, majd Bákó Tartományi Igazgatóságainak vezetője volt. Adatlapja ellentmondásban áll a Kiss László-éval, aki 1956-1957 között szintén tartományfőnökként szerepel. Ezredesként tartalékos állományba került 1968. március 29-én. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/CIMPEANU_CONSTANTIN.pdf> (letöltve: 2020. 02. 07.).

35 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 19–21.

36 ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 233520. sz. dosszié, 1. kötet, 25. f.

37 Nicolae Chihaia titkosszolgálati működése meglehetősen homályos. Az azonban ismert, hogy 1956 novemberében a római román nagykövetségen a III. titkár pozíció-

Hírszerzési Igazgatóság „3. Irodájának főnöke”, 1964. június 18-ai jelentéséből. 1956-os magyarországi tartózkodása alatt, a román BM engedélyével, Búthi két hetes budapesti tartózkodása során, egy Kovács nevű tiszttel közvetítésével, együttműködött a magyar titkosszolgálattal. Fő feladata a későbbi magyar külügyminiszter, Péter János református püspök³⁸ megfigyelése volt. Akkori szóbeli közléseit a magyar fél elégedetten fogadta.³⁹

Az ügynöki irányítással párhuzamosan, a nagyváradi Securitate Búthinak a lelkészi kar előtti kedvező megítélésen is dolgozott, azt a benyomást kívánva elérni, hogy bár „haladó elem”, attól még hűségesen megmaradt vallásos meggyőződése mellett.⁴⁰ A „Kutasi” tevékenységéről szóló tartótiszti beszámolók nem említik, de az egyházkerületi tanácsost figyelő informátorok – a székelyhídi Szablyár Kornél⁴¹ és a temesvári Peuker Leó⁴² esperesek – Búthi baráti körének előléptetési folyamatát is nyomon követték, az ún. „szimpátia környezet” kialakítását, melylyel bebiztosította későbbi püspökségét. „Lencor” 1955. december 2-án Amaczi Viktor főhadnagynak Székelyhídon átadott tájékoztató jegyzékében méltatlankodva tette szóvá Búthi barátainak sorozatos kinevezé-

---

ját töltötte be. Ekkor kísérte meg a román fél a Ion Pacepával történő helyettesítését, melyre az olasz illetékesek ellenállása miatt végül nem került sor. Vö. Veronica Turcuș-Șerban Turcuș: *Contribuții diplomatice la biografia lui Ion Mihai Pacepa. Prima tentativă de acreditare*. Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj Napoca LIII(2014). 301–310.

38 Péter János (1910-1999), a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke 1949-1956 között. A forradalom idején a püspökségről lemondott és a külügyben helyezkedett el. 1961-1973 között a Magyar Népköztársaság külügyminisztere volt. A budapesti Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (a továbbiakban ÁBTL) található 1950-ben rányitott 3.1.5. O-8928 objektumdossziét 1956-ban bezúrták.

39 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/6 sz. mikrofilm, 14–15.

40 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1. sz. mikrofilm, 17–18.

41 Szablyár Kornél (1918-1977), köröstarjáni, székelyhídi, majd nagybányai református lelkész, esperes. Arhivele Naționale Istorice Centrale (Központi Történelmi Nemzeti Levéltár, a továbbiakban ANIC), fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția de Studii 1937-1963 [Vallás- és Művészeti Minisztérium. Tanulmányi Osztály 1937-1963 fond, a továbbiakban fond DS], 40/1967. sz. dosszié, 518–520. f. Mikrofilmes anyaga más név alatt elkeveredett a CNSAS levéltárában és ügynöktevékenysége csupán kortársai iratanyaga alapján rekonstruálható.

42 Peuker Leó (1917-1987), szapárfalvi, majd temesvári református lelkész. Ügynöki működéséről lásd ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 43291. sz. mikrofilm, 1–38.

seit.⁴³ „Fekete Iosif” 1957. június 27-ei tájékoztatása szerint Búthinál elsődleges feltételnek számított a barátság, amely felülírta az illető lelkész rendszerrel szembeni magatartását a különböző egyházközségek és tisztségek odaítélésekor.⁴⁴

Zoltán főhadnagy 1958. március 26-án kelt beszámolója „Kutasi” sikeres ügynöki bevetései között Arday Aladár püspök és a betánisták megfigyelésén túl, megemlíti a később halálra ítélt érmihályfalvi lelkész, Sass Kálmán,⁴⁵ 1957. februári letartóztatásában-, valamint Dr. Soós István egykori nagyváradi polgármester⁴⁶ ügyében játszott szerepét is. Utóbbit „Kutasi” információi alapján 2 év munkatáborral sújtották.⁴⁷

Az erdélyi betánisták megfigyelésében végzett tevékenysége a későbbiekben referencia-munkává nőtte ki magát.⁴⁸ Annak ellenére, hogy több informátort is ráállítottak az ügyre, a feltérképezési munkában „Kutasi” szerepe meghatározó volt. Jakab József főhadnagy 1959. január 7-ei beszámolójában 4 pontban foglalta össze Búthinak az ügy felgöngyölítésében játszott szerepét, külön kiemelve szakértelmét, megbízhatóságát és

43 „Miért és hogyan lett a Nagybánya tartományi Miszlay János, Búthi legjobb barátja, éppen nagyszalontai lelkész? Miért püspökhelyettes mind a mai napig a fasiszta Jakab Viktor Belényesről, aki ahányszor csak Nagyváradra utazik mindig Búthi vendégszeretetét élvezi? Hogyan és miért választották meg Fejér Lajos magyarremeteli lelkészt a borsi gyülekezetbe? Hogyan jutott a tegledi Molnár Károly, az érmihályfalvi Sass Kálmán legjobb barátja, Aradra, mi több esperesi tisztségbe? Hogyan lett nagyváradi esperes a reakciós Papp László, aki 1955-ig egyetlen békepapi értekezleten sem vett részt?” ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 233520. sz. dosszié, 1. kötet, 14–15. f.

44 „Fekete Iosif” a végvári lelkész, Kádár István melletti nagyváradi kiállást nehezményezte, de Miszlay nagyszalontai, Tőkés Béla nagybányai, Fábán György szatmárnémeti és Molnár Károly aradi kinevezései sem hagyták nyugton. Uo. 25–26. f.

45 Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. kötet. Az érmihályfalvi csoport.* Marosvásárhely 2007.

46 Soós István (1895-1983), erdélyi magyar ügyvéd, jogi szakíró, nagyváradi polgármester 1940-1944 között. Lásd *Romániai magyar irodalmi lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés V. (S–Zs).* Főszerk. Dávid Gyula. Bukarest–Kolozsvár 2010. <<https://lexikon.kriterion.ro/szavak/4087/>> (letöltve: 2020. 02. 07.).

47 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1. sz. mikrofilm, 4.

48 A témáról lásd Buzogány Dezső–Jánosi Csongor: *A református egyház Romániában a kommunista rendszer első felében. Tanulmányok és dokumentumok.* Budapest 2011; Jánosi Csongor: *Procesul membrilor mișcării de reînnoire spirituală „Bethania”. = Forme de represiune în regimurile comuniste.* Szerk. Cosmin Budeancă–Florentin Olteanu. București 2008. 318–339.

munkaakarátát: „1. Feltérképezte az illegális betánista csoport vezetőségének erdélyi szervezetét. 2. Az informátori anyagot a vizsgálat teljes mértékben igazolta. 3. A letartóztatott elemek egyetlen pillanatig sem gyanúsították.⁴⁹ 4. Az általa nyújtott információk következtében 9 elemet ítéltek el Nagyváradon 18 és 22 év közötti börtönre.”⁵⁰

Az informátori munkamorál fenntartásában szerepet játszhatott az anyagi juttatás is. Az 1952. évi második pénzügyi reformot megelőzően, „Kutasi” munkáját 3283 lejjel, továbbá ruhatámogatással honorálták. A pénzügyi reformot követően, időről-időre 50 lejtől 300 lejig terjedő összegekkel, az 1958. március 26-án összeállított referátum alapján pedig további 1632 lejjel jutalmazták. Ezen kívül megtérítették utazási költségeit, de esetenként más természetű ajándékokkal is kedveskedtek.⁵¹ Búthi, személyes ügyei intézésére, az anyagi támogatáson túl igénybe vette az állambiztonsági beavatkozást is.⁵²

3.2. Az I. Külföldi Hírszerzési Igazgatóság kötelékében

1956 nyarán, az oldott politikai helyzetben, amikor a romániai protestáns küldöttség részt vehetett az Egyházak Világtanácsa (EVT)⁵³ Központi Bizottságának Galyatetőn, 1956. július 28.–augusztus 4. között megrendezett ülésén, majd a folytatásaként megrendezett prágai konfe-

49 A 3. pontot a terepmunka tapasztalatai is megerősítik. A betánista-perekben elítélt Balogh Bélával, Jakab Sándorral és Karczagi Sándorral készített 2007. évi interjúk során, az érintettek ötven év távlatából sem gyanakodtak Búthira és szép szavakkal emlékeztek meg róla. Vö. Buzogány Dezső–Jánosi Csongor: *i.m.* 300–309, 321–343.

50 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 137–138.

51 Járandóság-táblázata alapján 1955. december 31-én 70 lejjel és egy üveg parfümmel jutalmazták az Arday püspökről és Visky Ferencről készített jelentéseit. Uo. 5, 23.

52 1953. szeptember 20-án arra kérte tartótisztjét, hogy lépjenek közbe lánytestvére, Búthi Ilona ügyében, akinek Nagyváradra szóló ideiglenes tartózkodási engedélye („flotántja”) 1953. október 23-ai határidővel lejárt. A meghosszabbítás mellett érvelő Búthi – cseppet sem elítélendő módon – azzal indokolta kérését, hogy nagybeteg felesége nem maradhat felügyelet nélkül, senki más nincs, akit erre megkérhetne, ő maga pedig képtelen a megfelelő szintű gondozásra, nem is beszélve a munkaköréhez kapcsolódó feladatok elvégzésének akadályozásáról. Uo. 25.

53 *And so set up signs... The World Council of Churches' first 40 years.* Geneva 1988; *Commemorating Amsterdam 1948. 40 years of the World Council of Churches.* Geneva 1988.

rencián, az EVT Végrehajtó Bizottsága ülésén is, kevesen gondolták, hogy a magyarországi forradalmi eseményeket követő két-három esztendőben több ilyen alkalomra nem kerül majd sor. Ennek megfelelően, a Református Világszövetség (RVSZ)⁵⁴ 1959-ben a romániai protestánsokat tartotta a legelszigeteltebbnek a közép-kelet-európai blokkban.⁵⁵

Az elszigeteltség feloldását több fejlemény is előkészítette. 1958 januárjában Marcel Pradervand főtitkár⁵⁶ írásos meghívót küldött a nagyváradi egyházkerületnek, amelyben három személyt hívott meg az RVSZ 1959. évi svájci és brazíliai konferenciáira. A meghívók kézbesítése egybeesett a külföldi hírszerzés ebben az időben megszületett észrevételével, mely szerint az erdélyi református egyházközsegekben meglehetősen nagyszámú, a svájci teológiákon is megfordult református lelkész szolgál. Ekkoriban erősödött meg az a gyanú is, hogy az „imperialista hírszerzés” a külföldön tanult lelkészek között informatori hálózatot épített ki, és azt a feltevést sem zárhatták ki, miszerint a Svájcot megjárt „régí teológusok” még mindig végezhetek adatgyűjtést. Az I. Külföldi Hírszerzési Igazgatóság főnöke, Gavriiliuc Mihai vezérőrnagy,⁵⁷ és helyettese, Doicaru Nicolae ezredes⁵⁸ utasítására a bázeli protestáns központot felvették a fontos objektumok közé és jóváhagyták azt a tervet, hogy a romániai túlnyomó többségű ortodox világ számára eladdig teljesen ismeretlen terepet kipróbált ügynökökkel felmérjék.⁵⁹

54 Odaire Pedroso Mateus: *The World Alliance of Reformed Churches and the Modern Ecumenical Movement. A Selected Chronological, Annotated Bibliography (1863-2004)*. Geneva 2005; Marcel Pradervand: *Century of Service. History of the World Alliance of Reformed Churches, 1875-1975*. Edinburgh 1975.

55 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 149.

56 Marcel Pradervand (1905-1983) svájci lelkész. Londoni lelkészi szolgálata után, 1948-ban Genfbe költözött, ahol az EVT, majd 1954-től az RVSZ kereteiben működött. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1a (Objektum-dosszié: Keresztény Békekonferencia), 137. f.; ÁBTL 3.1.5. O-13603 (Objektum-dosszié: Külföldi protestáns szervezetek leleplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése), 200. f.

57 Mihail Gavriiliuc (1913-?), a Securitate tábornoka, a Külföldi Hírszerzési Igazgatóság főnöke 1955 októbertől – 1959 júliusa között. Lásd Nicolae Ioniță: *Fișe biografice ale șefilor unităților centrale ale Securității de la sfârșitul anilor '50*. Caietele CNSAS II(2009), 2(4) szám. 184–185.

58 Nicolae Doicaru (1922-1990), a Securitate későbbi vezérezredese, 1959-1978 között a Külföldi Hírszerzési Igazgatóság főnöke. Lásd Nicolae Ioniță: *Fișe biografice ale șefilor de direcții centrale din Securitate, în anii '60*. Caietele CNSAS II(2009), 1(3) szám. 105–106; <http://www.cnsas.ro/documente/cadre_securitatii/DOICARU%20NICOLAE.pdf> (letöltve: 2020. 02. 10.).

59 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 7–9.

A feladatra „Kutasi” tűnt a legmegfelelőbbnek, annak ellenére, hogy német nyelvtudása gyenge volt. Azonban „becsületességét” az ügynöki munka során többször is bizonyította. Attól sem kellett tartani, hogy disszidál, mert bár nem voltak gyermekei, a Securitate ismeretei szerint szüleit megélhetésükben havonta segítette. Kiss László ezredes személyesen ajánlotta őt, de mellette szólt más is. Búthi, aki az évek során lelkes tagja volt a békepapi mozgalomnak, 1958. március 2-án megválasztották a nagyváradi városi tanács képviselőjének. Az alkalmat megragadva felszólalt választói előtt, rendszerhűségét és lojalitását hangoztatva, amivel ismét felébresztette a gyanút Arday püspökben és lelkész társaiban. A helyzet orvoslására a titkosszolgálat előírta számára, hogy ezután csak egyházával foglalkozzon, lelkész kollégái előtt pedig azzal magyarázza viselkedését, hogy csak játszotta a „demokratát” a külföldi kiutazások előkészítésére. Az informátori hálózaton belül a körösvidéki Securitate ugyanakkor elrendelte Búthi megfigyelését, kétszínűnek tüntetve fel, rendszerhűségét pedig látszólagosnak nyilvánítva a megbízhatatlanként számon tartott ügynökreteg előtt. Zoltán főhadnagy már az 1958. március 10-ei jellemzésében javasolta „Kutasi” átirányítását a külföldi hírszerzés kötelékébe. Javaslatát megismételte a néhány héttel későbbi március 26-án írt referátumában is, melyet végül Alexandru Drăghici vezérezredes⁶⁰ személyesen hagyott jóvá.⁶¹

Búthi tartótisztje az új szerepkörben továbbra is Zoltán maradt, akit a nagyváradi 3. ügyosztály 4. irodája éléről átirányítottak a 4. ügyosztály 2. irodája élére. A főhadnagy 1958. április 10-ei jelentésében számolt be a néhány nappal korábbi találkozásukról. A pontosan megjelenő lelkész tudatta, hogy Pradervand meghívta az 1959-ben megrendezésre kerülő svájci és brazil kongresszusok mellett Párizsba is. „Kutasi” az új in-

60 Alexandru Drăghici (1913-1993), a BM és a Securitate első számú irányítója 1952-1965 között. 1952. május 28. – szeptember 20. között rövid ideig belügyminiszter, majd 1952. szeptember 20. – 1957. március 19. között állambiztonsági miniszter, ezt követően 1957. március 19-től 1965. július 27-ig ismét belügyminiszterként működött. 1991-ben magyar feleségével, Czikó Mártával, Magyarországra menekült. 1992-ben a román kormány kiadatási kérelmét a magyar kormány megtagadta. Lásd Tismăneanu, Vladimir: *Cine a fost Alexandru Drăghici? Arhitectul terorii staliniste din România*. <<http://www.contributors.ro/politica-doctrine/cine-a-fost-alexandru-draghici-arhitectul-terorii-staliniste-din-romania/>> (letöltve: 2020. 02. 10.).

61 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 2, 72–74.

formátori munkakörben adódó nehézségekkel kapcsolatos félelmeit is megosztotta tartótisztjével, a nyugatiak előtti kisebbségi komplexusát, akikkel szemben a várható beszélgetésekben és felszólalásokban rutintalannak érezte magát, és konkrét javaslattal állt elő saját maga felkészítésére. Mivel 1953-1954 folyamán májproblémával kezelték, úgy vélte senkinek sem szúrna szemet, ha újra kezelésre küldenék, ezúttal valamelyik szász vagy sváb lakta településre, ahol alkalma lenne gyakorolni német nyelvtudását. Emellett megfelelő alkalom és lehetőség is lett volna ez arra, hogy megbízói felkészíthessék őt a munkára. Bár a beszélgetés során a főhadnagy nem jelezte egyetértését, az I. Igazgatóságához intézett jelentésében 4 pontban tett javaslatot Búthi ügynöki beilleszkedésére, pozitívan véleményezve az egyházkerületi tanácsos csehszlovákiai kiutazását, melyet utóbbi már 1957 óta dédelgetett. Zoltán azzal érvelt felettesei előtt, hogy a Csehszlovák Népköztársaság területén tett látogatás ügynöküknek kiváló alkalmat jelenthetne az oly fontos gyakorlati tapasztalatok megszerzésében, másrészt látogatása akár az ottani állambiztonság munkáját is segítené.⁶²

„Kutasi” 1958. május 5–7. között 3 napos kiképzést kapott. Az első napi nagyváradi eligazítás után, két napos bukaresti felkészítő következett. Az ügynökkel együtt lévő Zoltán előbbi magatartásáról 1958. május 9-ei jelentésében számolt be. A május 5-ei találkozó előtt „Kutasi” fontosnak tartotta megosztani Jakab József hadnaggal, a felekezetekkel és szektákkal foglalkozó 4. iroda nagyváradi káderével, a Debreczeni László hegyközszáldobágyi lelkésről megszerzett információkat. Debreczeni a magyarországi forradalmi események idején, községi értekezleten indítványozta a helyi lakosság felfegyverzését, abban reménykedve, hogy a forradalmi események Romániára is kiterjednek. A tartótiszt rosszállóan jegyezte meg ügynökének, hogy máskor az előzetes utasítások alapján járjon el, és előbb velük – a külföldi hírszerzés embereivel – ossza meg információit, hogy elkerüljék a helyi belbiztonsági szervek elhamarkodott intézkedései miatti leleplezést.⁶³

1958. május 7-én, bukaresti tartózkodása utolsó napján, „Kutasi” találkozott Szabó Endrével⁶⁴ a kolozsvári egyházkerület tisztviselőjével.

62 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/2 sz. mikrofilm, 2–4.

63 Uo. 5–6.

64 Szabó Endre (Budapest, 1900. november 22. – Kolozsvár, 1991. március 17.), er-

Az ekkor elhangzottakról szóló jelentése megalapozta ügynöki karrierjét a külföldi hírszerzés szolgálatában. Szabó azt sugallta, hogy kapcsolatban áll néhány ismeretlen svájci személlyel, akiknek illegálisan juttat ki „adatokat” egy ismeretlen magyarországi lelkész útján. A kolozsvári tisztviselő ajánlatát, hogy néha találkozhasanak, a Securitate is támogatta. „Kutasi” azt az utasítást kapta, hogy szervezze meg Bukarestben az ajánlott találkozót Szabóval, majd az előzetes „beszélgetési terv” alapján kérdezze ki a tisztviselőt.⁶⁵ A bukaresti „Lido” szálloda lehallgató készülékkel ellátott szobájába tervezett találkozó, ismeretlen okok miatt végül nem valósult meg, de ez semmivel sem csökkentette az ügy iránti legfelső szintű érdeklődést.⁶⁶

1958 júniusában sor került Búthi Sándor csehszlovákiai rokonlátogatására. Arra utasították, hogy létesítsen kapcsolatot a csehszlovákiai protestánsokkal és a Magyarországi Református Egyház (MRE) vezetésével. A beszélgetésekben óvatosságot és megfontoltságot ajánlottak, nehogy gyanút fogjanak, és ez eljusson az RVSZ svájci vezetőségéhez is. Ezekkel a látogatásokkal próbálták meg előkészíteni a terepet a svájci konferenciához. Azt is meghagyták, hogy látogatásakor lehetőleg a kiemelkedő személyekkel érintkezzen és „kerülje az apró elemeket”. Azt a benyomást kellett keltenie, hogy a Nyugat híve, de túlságosan megfontolt ahhoz, hogy ezt a nyilvánosságra is hozza.⁶⁷

1958. június 6-án, Bukarestben, „Kutasi” kézírásos elismervényben tanúsította, hogy a BM szerveitől 700 cseh koronát vett át, „ju-

---

déli református lelkész. 1926-1932 között Franciaországban és Svájcban tanult. 1948-1949 között tordosi lelkészként szolgált. 1949 decemberében, Vásárhelyi püspök közbenjárására a kolozsvári püspöki központ könyvelőjévé nevezték ki. 1951. szeptember 6-án, „hazafias érzelmek” alapján, Páll Ferenc alhadnagy (Kolozs Tartomány, 3. Ügyosztály) „Székely” fedőnéven beszervezte. Bár a találkozók eleinte pontosan megjelent, használható információkkal nem szolgált. Később „hanyagabb lett”, szakmai elfoglaltságával magyarázva tájékoztató jegyzékeinek hiányát. 1956. június 11-én kizárták a hálózathoz. ACNSAS, fond Rețea (a továbbiakban Hálózati fond), 176079 sz. dosszié, 2–14. f.

65 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/2 sz. mikrofilm, 7–11.

66 A bukaresti Lido szálloda operatív technikával dotált szobáit a Securitate az 1960-as években is használta. Így járt el Paul Hansen dán evangélikus lelkész esetében is, aki 1968. május 3-án a 221-es „jó szobát” kapta. Lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203906. sz. dosszié, 1. kötet, 9. f.

67 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/2 sz. mikrofilm, 25.

talmul eddigi munkájáért”.⁶⁸ A Prágában eltöltött három nap (június 20-22.) történéseiről részletes tájékoztatásban számolt be: több fontos egyházi személlyel találkozott, akik közül elsősorban Dr. Josef Lukl Hromadkát,⁶⁹ a prágai Teológiai Intézet dékánját emelte ki. Visszaútja során két napot időzött a Magyar Népköztársaság területén. 1958. június 24-én, Budapesten, kapcsolatba lépett Esze Tamás egyházkerületi főgondnokkal, a Magyarországi Református Konvent világi elnökével,⁷⁰ akit meghívott a nagyváradi július 18-ai ünnepségekre. Hazatérése után, közbenjárt utóbbi akadálytalan beutazásáért. 1958. július 7-én, a román hírszerzés pozitívan véleményezte azt a javaslatot, mely a magyar állam-biztonsággal történő kapcsolatfelvételt szorgalmazta Esze főgondnok ügyében.⁷¹

1958. július 2-án Zoltán főhadnagy ismét kapcsolatba lépett Búthival, ezúttal Szabó Endre miatt. A külföldi hírszerzés időközben felmérte a kolozsvári tisztviselőt. Breban József alezredes, a BM Kolozs Tartományi Igazgatóságának főnöke,⁷² 1958. május 26-án továbbította az I. Igazgatóságnak Szabó személyi anyagát.⁷³ „Kutasi” csehszlovákiai kiutazása előtt egy nappal ismét találkozott Szabóval, aki tudomást szerezve küszöbön álló külföldi útjáról, Nagyváradra utazott. A pályaudvaron találkoztak, ahol Búthi sikeresen azonosította Szabó magyaror-

68 Uo. 332.

69 Josef Lukl Hromadka (1889-1969), cseh protestáns teológus, a prágai Keresztyén Békekonferencia egyik alapítója. Működéséről lásd *From the Reformation to Tomorrow. In memory and Appreciation of Josef L. Hromádka (1889-1969)*. Szerk. Milan Opočenský. Geneva 1999; Paul Bock: *Protestantism in Czechoslovakia and Poland. = Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia. The Communist and Postcommunist Eras*. Szerk. Petra Sabrina Ramet. Durham-London 1992. 81-87; Richard Felix Staar: *Foreign Policies of the Soviet Union*. Stanford University 1991. 79-88.

70 Esze Tamás (1903-1993), teológus, történész, a dunamelléki református egyházkerület főgondnoka. Lásd <<http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=809>> (letöltve: 2020. 02. 11.); *Eltemették Esze Tamást*. Magyar Hírlap XXVI(1993. július 24.), 171. szám. 15.

71 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/2 sz. mikrofilm, 16-18.

72 Breban József (1920-2003), a BM Kolozs Tartományi Igazgatóságának főnöke 1956/1957-1961 között alezredesi, majd ezredesi rangfokozatban. Tartalékos állományba került 1961. március 17-én. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/BREBAN_IOSIF.pdf> (letöltve: 2020. 02. 10.).

73 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 181-184.

szági kapcsolatait: Nagy Sándor Béla⁷⁴ sátoraljaújhelyi-, Pataky László⁷⁵ győri- és Németh János⁷⁶ tótvázsonyi református lelkészeket. Azt is megtudta, hogy nevezettek az MTA „Gonda” vagy „Genda” nevű professzora segítségével – nem értette tisztán a nevet – juttatják ki Svájcba tudósításaikat. A beszélgetésből világossá vált, hogy Szabó alkalmi futárokat használt tájékoztatásai továbbítására, bár továbbra sem sikerült megtudnia pontosan, hogy miféle adatokat juttatott ki. Búthit állambiztonsági felettesei, leleplezése elkerüléséért, nem merték túlzottan erőltetni, de azért pontosan meghatározták feladatát: 1. derítse ki a budapesti összekötő nevét; 2. kivel tartja Svájcban a kapcsolatot; 3. miféle adatokat továbbított a svájciaknak.⁷⁷

1958. augusztus 6-án, a 142/9934. számú átíratban, a román BM tájékoztatta a magyar társszervet a fejleményekről. Biszku Béla belügyminisztert⁷⁸ romániai minisztertársa arról tájékoztatta, hogy hírszerzési információik szerint, az MNK területén szolgáló református lelkészek (Nagy Sándor Béla, Pataky László és Németh János) adatokat gyűjtenek a svájci hírszerzésnek, és ezeket „Gonda” vagy „Genda” nevű akadém-

74 Nagy Sándor Béla (1902–1983), a sárospataki Teológián tanult, majd Strasbourgban és Genfben járt tanulmányúton. Genfben az ott tanult magyar diákok történetével foglalkozott. 1937-ben Debrecenben teológiai doktori fokozatot szerzett. A sátoraljaújhelyi gyülekezetbe 1938-ban iktatták be. Gyülekezettörténet-írói munkássága mellett, Kálvin-kutatóként is számon tartottak. Lásd Kádár Ferenc: *Az újhelyi eklézsia történetének krónikásai*. Zempléni Múza (2004 nyár). 93–97.

75 Pataky László (1905–1997), tanár, református lelkész. A genfi egyetemen és Párizsban is tanult. 1947–1951 között a Pápai Teológiai Akadémia megszűnéséig egyháztörténetet tanított. 1954–1980 között, nyugdíjazásig, a győri református egyház igazgatólelkésze volt. Lásd Balogh Péter: *Element egy órálló. Pataky László református lelképásztor (1905–1997) emlékére*. Vasi honismereti és helytörténeti közlemények (1998/1). 85–86.

76 Németh János tótvázsonyi lelkészről csupán egy 1962. március 13-ai jelentéssel bírunk, amelyben „Halmosi Ferdinánd” informátor Szabó József főhadnagynak, a BM Veszprém Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály VII. alosztálya káderének kifejezett kérésére utána járt az 1957-ben Csapokról csere útján Tótvázsonyba kerülő lelkésznek, részletesen tájékoztatva róla. Lásd ÁBTL. 3.1.2. (Munka-dossziék) M-16935, 232–233. f.

77 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/2 sz. mikrofilm, 31–34, 40–41, 50–51.

78 Biszku Béla (1921–2016), magyar kommunista politikus. 1957. május 9. – 1961. szeptember 13. között belügyminiszterként közvetlenül irányította a forradalom utáni megtorlást. Lásd *Búvópatakok – mélyfúrások. Magyar jobboldal – 1945 után*. Szerk. Rainer M. János. Budapest 2014; Uő: *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest 2011; Uő: *Ötvenhat után*. Budapest 2003.

mikusa rendszerezi és továbbítja. Drăghici arra kérte kollégáját, hogy azonosítsák és ellenőrizzék a felsorolt személyeket, megígérve, hogy ők addig megpróbálják felfedni a titokzatos professzor kilétét. Átiratát elvtársi üdvözléssel zárta és kérte, hogy tájékoztassák majd a magyar vizsgálatok eredményeiről, mert így folytathatják a mindkét ország érdekeit szolgáló „csatorna” felfedezését.⁷⁹

1958. szeptember 16-án „Kutasi” Kolozsvárra utazott és meglátogatta Szabó Endrét. Mivel a tisztviselő lakásán nem lehetett bizalmas beszélgetést folytatni, Szabót a botanikus kertbe hívta. A párbeszéd az előzetes „beszélgetési terv” szerint zajlott le és Búthinak sikerült azonosítania az MTA Történettudományi Intézetének munkatársát, Benda Kálmán⁸⁰ személyében. A sétáról hazatérve, Szabó megmutatta a sikeres adatátvételt igazoló levelet is. Ebben Benda megköszönte a Svájcban tanult erdélyi fiatalokról összegyűjtött adatokat, és közölte, hogy továbbította Sátoraljaújhelyre Nagy Sándor Bélának. Búthi állambiztonsági megbízói előtt is pontosította az eddigelé általa továbbítottakat: Svájcba Nagy Sándor Béla küld adatokat és nem Benda Kálmán, ahogyan az előző beszélgetés alkalmával értette. Az ügynök azt is megtudta, hogy megkeresés hiányában Szabó nem küldött több információt külföldi megbízóinak.⁸¹

A fejleményeket Zoltán főhadnagy, 1958. október 4-ei referátumában közölte bukaresti feletteseivel. Mint írta, Szabó, Búthival szembeni fenntartása miatt még nem fedte fel, hogy ki látta el a küldönc szerepét, de ígéretet tett, hogy amennyiben Búthi Pradervandnak adatokat szeretne kijuttatni, akkor majd talál „megbízható” személyt a kézbesítésre. A főhadnagy szóba hozta és támogatta Búthi javaslatát is, hogy miként lehetne kapcsolatot teremteni a Szabó által felsorolt magyarországi lelkészekkel. Búthi elmondta a tisztnek, hogy 1958 októberében, Debrecenben, ökumenikus konferenciát terveznek, amely kiváló alkalom lenne a kapcsolatteremtésre, és támogatást kért erre.⁸²

79 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/2 sz. mikrofilm, 42–43.

80 Benda Kálmán (1913-1994), történész, levéltáros, az MTA rendes tagja. Lásd *A nemzeti hivatástudat nyomában. Történelmi, történelemelméleti, művelődéstörténeti, iskolapolitikai és csángómagyar tanulmányok, írások, interjúk*. Szerk. Benda Kálmán–Lukáts János. Budapest 2004; Őze Sándor: *Történészek az állambiztonság célkeresztjében. Benda Kálmán megfigyelése*. Budapest 2014.

81 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/2 sz. mikrofilm, 47–48.

82 Uo. 44–45.

A javaslatra a román külföldi hírszerzés még aznap reagált. A Biszku belügyminiszternek címzett, 1958. október 4-ei átiratban, a Svájc javára folytatott kémkedéssel meggyanúsított lelkészek mellett, kiadták az immár azonosított Benda nevét is. Drăghici arra is kérte minisztertársát, hogy a meglévő információk elmélyítése végett az 1958. október végi debreceni konferenciára hívjanak meg 4-5 személyt. A meghívót a bukaresti Egyházügyi Főosztályon (Departamentul Cultelor), személyesen Dumitru Dogarunak⁸³ kellett címezni.⁸⁴

A magyar állambiztonsági szervek 1958. október 21-én válaszoltak román kollégáik kérésére. Sajnálattal közölték, hogy nem áll módjukban meghívókat szerezni az október 28–november 2. közötti rendezvényre, mivel a nemzetközi teológiai konferencia csehszlovákiai protestáns kezdeményezésből született. A konferenciára egyébként sem indokolt további meghívók kibocsátása, mert két romániai személyt is meghívtak. Galambos József ezredes⁸⁵ azt is közölte Drăghici belügyminiszterrel, hogy 1958. október 15-én Wilhelm Einhorn alezredes⁸⁶ is ismertette a román állambiztonság abbéli szándékát, mely szerint hivatalos küldöttség fedezete alatt bevetnék ügynököket a debreceni konferencián.⁸⁷

83 Dumitru Dogaru (1907–1993) a kommunista Románia egyházi ügyeinek egyik legfőbb irányítója, 1957–1970 között az Egyházügyi Főosztály főtitkára, majd 1970–1975 között az elnöke volt.

84 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/2 sz. mikrofilm, 46.

85 Galambos József (sz. Haner/Háner József, 1920/21?-1979), a BM II. Főosztályának vezetője (1958-1961), a belügyminiszter helyettese (1961-1962), a BM III. Főcsoportfőnökségének főnöke és egyben miniszterhelyettese, majd I. számú miniszterhelyettese 1962. augusztusától 1966-ig. Vezérőrnagyként nyugállományba helyezték 1973. december 31-én. Lásd ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyték 8711. Galambos József. 1-2; <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:2902784244422496::NO::P5_PRS_ID:950138> (letöltve: 2020. 02. 11.).

86 Einhorn Vilmos (Kolozs, 1911. március 2. -?), zsidó származású erdélyi magyar kommunista. Kolozsvári elemi tanulmányai után asztalosmesterséget tanult. 1937-1939 között a Nemzetközi Brigádok spanyolországi önkéntese, 1939-1941 között politikai fogoly a gurs-i táborban, 1941-1945 között a nagybányai 1015. nagybányai zászlóalj munkaszolgálatosa. A háború után 1945-1960 között a román BM tiszti kádere. 1957-ben a budapesti román nagykövetség I. titkára, egy évvel később pedig ugyanebben a tisztségben szerepel a teheráni román nagykövetségen. 1960-ig a „C” ügyosztály főnöke, ekkor ezredesként nyugdíjazták. 1960-1967 és 1971-1972 között a bukaresti Termék-ellenőrzési Hivatal munkatársa. 1974. október 21-én Izraelbe emigrált feleségével és fiaival. Róla lásd ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 42178 sz. mikrofilm; București Fișe Cadre DIE, 1; București Cadre MAI 000089; fond Pașaport C6616/1-2.

87 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 101–102.

A magyar társszerv ugyanakkor elfogadható javaslatot tett a Securitaténak: 1956 folyamán az MRE baráti látogatást tett az RNK-ban,⁸⁸ tehát válaszlátogatás kezdeményezhető, melynek tagjai között – a magyar állambiztonság kérésére –, a kolozsvári Nagy József⁸⁹ és Benedek Kálmán⁹⁰ teológiai professzoroknak is helyet kell biztosítani. A román fél azonnal felkarolta az elképzelést, mely egyrészt legálissá tette Búthi magyarországi látogatását, másrészt „a magyar elvtársak” segítségével lehetővé vált az ügynöki látogatás a Szabó felsorolta személyeknél is. A magyar fél a látogatás időpontját 1958 novemberének második felében jelölte meg.⁹¹

A Külföldi Hírszerzési Igazgatóság az 1958. október 29-ei iratban hét pontban foglalta össze a magyarországi válaszlátogatás tervezetét. A felkészülési menetrend kilátásba helyezte az Egyházügyi Főosztály főtitkárával, Dumitru Dogaruval, lefolytatandó előzetes megbeszélést, és fontolóra vették azt is, hogy az adott körülmények között a kormány jóváhagyná-e a delegáció kiutazását. Számolva a pozitív válasszal, körvonalazták a magyar állambiztonsággal közlendő részleteket: a delegáció tagjainak nevesítését, melyben a két kolozsvári lelkész és Búthi mellett, Arday Aladár püspökkel a delegáció vezetőjeként számoltak. A 4. és 6. pontban Búthi felkészítésével foglalkoztak: hogyan viselkedjen és milyen ügyekben „támadja” a Securitate érdeklődését kiváltó „elemeket”. Az 5. pontban kilátásba helyezték a magyar fél számára küldendő „felvilágosítást”, hogy a román küldöttség menetrendjébe időben bekapcsolhassák a Szabó-ügyből ismert lelkészek egyházközségeinek meglátogatását.⁹² Ekkor „Kutasi”-t már „Medeșan” fedőnéven szerepeltették. A

88 A titkosszolgálat Bereczky Albert dunamelléki református püspök 1956. június 25. és július 1. között erdélyi látogatására utalt. Lásd Jánosi Csongor: *Adalékok a Református Egyház és a román állam 1948-1960/1961 közötti kapcsolatához.* = *Állam és egyház kapcsolata Kelet-Közép-Európában 1945 és 1989 között. Intézmények és módszerek.* Szerk. Nagy Mihály Zoltán–Zombori István. Budapest 2014. 153–180.

89 Nagy József (1907-2003), erdélyi magyar református lelkész, a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tanára 1949-1970 között. Róla lásd ÁCNAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 236521 sz. dosszié, 1-4 kötet; Hálózati fond, 175819 sz. dosszié.

90 Benedek Kálmán (1912-1993), erdélyi zongora- és orgonaművész. 1936-tól a kolozsvári Református Teológia ének- és zenetanára. Lásd Nagy Géza: *A Kolozsvári Református Teológiai Fakultás története.* Kolozsvár 1995. 246, 291, 301.

91 ÁCNAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/2 sz. mikrofilm, 55–56.

92 Uo. 56–57.

dokumentum, más iratok hiányában, „ügynöki keresztlevélnek” számít és egyenértékű Búthi Sándor ügynöki véglegesítésével a hírszerzésben.

3.3. „Medeşan” az 1961. évi püspökválasztást megelőző években

Búthi Sándor egyházkerületi tanácsosnak a püspökválasztást megelőző három évben végzett munkája a Külföldi Hírszerzési Igazgatóság kötelékében egyedinek számít. Működésének csúcspontjait elsősorban a Nyugaton tett külföldi látogatásai jelentették. Nagyon érdekes titkosszolgálati feladatainak evolúciója és igencsak indokolt a korszakolása. Az első időszak a Kálvin születésének 450. és a Genfi Akadémia fennállásának 400. évfordulójára rendezett 1959. május 29. és június 26. közötti genfi ünnepségektől⁹³ az EVT 1961. november 18. és december 6. között Új-Delhiben sorra kerülő harmadik közgyűléséig terjed,⁹⁴ mely szinte egybeesik püspökké választásával. Búthi részt vett az összes fontosabb egyházi rendezvényen. Genfben, Sao Paolóban, Prágában, Zürichben és Új-Delhiben elsősorban ismerkedett, kapcsolatokat épített olyan személyiségekkel, mint Visser’t Hooft EVT főtitkár,⁹⁵ Marcel Pradervand RVSZ főtitkár, Heinrich Hellstern, a Svájci Protestáns Egyházak Segélyszervezetének (Hilfswerk Der Evangelischen Kirchen Schweiz, HEKS) vezetője,⁹⁶ vagy Paul Hansen,⁹⁷ a Lutheránus

93 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 90–96, 149–180.

94 ÁBTL 3.1.5. O-13603/1, 2–28. és 41–47. f.

95 Willem Adolph Visser’t Hooft (1900–1985) holland teológus, 1948–1966 között az EVT főtitkára. ÁBTL 3.1.5. O-13603, 196. f.; Lásd továbbá François C. Gérard: *The Future of the Church. The Theology of Renewal of Willem Adolf Visser’t Hooft*. Pittsburgh 1974; Ans Joachim Van der Bent: *Willem Adolf Visser’t Hooft (1900–1985). Fisherman of the Ecumenical Movement*. Geneva 2000.

96 Heinrich Hellstern (1902–1984), svájci evangélikus lelkész, 1946–1968 között a HEKS vezetője. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1a, 43–44., 98. és 133. f.; <<http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D10665.php>> (letöltve: 2020. 02. 11.).

97 Paul Hansen (Koppenhága, 1920. február 14. – ?), dán evangélikus lelkész. Róla lásd Jánosi Csongor: *A kelet-közép-európai titkosszolgálatok hálójában. Paul Hansen dán evangélikus lelkész. = Egyház, iskola, művelődés*. Szerk. Kolombán Vilmos József. Kolozsvár 2020 (megjelenés alatt 20 oldal).

Világszövetség (LVSZ)⁹⁸ ún. kisebbségi egyházainak titkára. A meglehetősen tágra értelmezett hírszerzési feladatai mellett részletezte tapasztalatait a protestáns nemzetközi szervezetek működéséről, de tudósított az EVT, az RVSZ és a HEKS vezetői között fennálló nézeteltérésekről is. Tette mindezt akár 40 oldalig terjedő jelentésekben, melyek végén nem egyszer javaslatokat és önkritikát is megfogalmazott.⁹⁹

3.3.1. Baráti látogatás a Magyar Népköztársaságban (1959. február 10. – március 3.)

E tanulmány terjedelmi okokból nem teszi lehetővé a korabeli kiutazások részletes ismertetését, mindazonáltal a Romániai Református Egyház delegációjának magyarországi 1959. évi baráti látogatása tartalmilag illeszkedik az eddig leírtakhoz és a Szabó-ügy folytatásaként kibontása is indokolt. A határt 1959 februárjában átlépő háromtagú református egyházi delegáció, a Securitate szempontjából, egyetlen célt szolgált: hogy fedezze „Medeșan” magyarországi jelenlétét és ottani tevékenységét. Már az 1958. november 5-ei iratban körvonalazták ügynöki feladatait. Egyedüli célként a kolozsvári Szabó Endrétől megszerzett értesülések „elmélyítését” jelölték meg, azaz a kapcsolatfelvételt Dr. Nagy Sándor Bélával, Pataky Lászlóval és Németh Jánossal, bár utólag – tekintettel a magyar társszervre – azzal is megbízták, hogy derítse ki az anyaországi református lelkészeknek a magyar kormánnyal szembeni álláspontját. A magyar féltől külön kérték, hogy a küldöttség programjába kerüljön be Nagy gyülekezetének meglátogatása, vagy ha ez nem lehetséges, akkor az anyaországi szervek biztosítsák azokat a körülményeket, melyek lehetővé teszik a beszélgetés és a hosszú távú baráti kapcsolatok megszületését az ügynök és a Securitatét érdeklő „elemek”

98 *From Federation to Communion. The History of the Lutheran World Federation.* Szerk. Jens Holger Schjørring–Prasanna Kumari–Norman A. Hjelm. Minneapolis, Minnesota 1997.

99 Jánosi Csongor: *The Romanian Reformed Elite in the Service of Power. Intelligence, Positive Influencing, Contact Building at the Conferences of Protestant World Organizations in the 1960s. = Church Reckonings with Communism in Post-1989 Romania.* Szerk. Lavinia Stan–Lucian Turcescu. Lexington Books, 2020 (megjelenés alatt 33 oldal).

között. „Medeşan”-t külön figyelmeztették, hogy el ne mulassza közölni Szabóval is magyarországi látogatását. A küldönci feladatokra váró Búthit, arra is kioktatták, hogy amennyiben semmiféle „anyagot” nem akar kijuttatni általa, akkor kérje meg Szabót valamiféle ajánlólevél kiállítására, amelyben „jóhiszemű” személyként tünteti fel őt és magyar kapcsolatait figyelmébe ajánlja. Külön felkészítették a magyarországi lelkészekkel szembeni viselkedésre is.¹⁰⁰

Búthi Sándor 1959. március 14-én 20 oldalas tájékoztató jegyzékben számolt be a rajta kívül, Arday Aladár püspökből és Benedek Kálmán tanárból álló küldöttség több mint háromhetes magyarországi látogatásáról. Az 1959. február 10. és március 3. között tapasztaltakat több fejezetre osztva részletezte. Felvezetésként a beszélgetések során tanúsított magatartását, tárgyalási taktikáját ecsetelte. A nyílt és zártkörű beszélgetések során az „istenhívő” lelkész benyomását próbálta kelteni, aki szívén viseli egyháza sorsát. Vendéglátóinak feltett kérdéseiben, tudatában lévén a román–magyar állambiztonsági kooperációnak,¹⁰¹ inkább az utóbbiak érdeklődését képező válaszok megszerzésére törekedett.¹⁰²

A magyarországi egyházi viszonyokra irányuló érdeklődését olyan kérdésekben ölelte fel, mint: Ha vannak problémáitok, melyek általában véve nyugtalanítják egyházkerületeitek tagjait, melyek ezek? Nem kellene az egyháznak kimondania és fenntartania véleményét az állam előtt is (tudva azt, hogy a forradalom után a Ravasz László püspök¹⁰³ kezdeményezte Megújulási Mozgalomnak ez volt a fő törekvése)? Az

100 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 103–105.

101 A korszak román–magyar belügyi és titkosszolgálati együttműködéséről lásd Stefano Bottoni: „Baráti együttműködés”: a magyar-román állambiztonsági kapcsolatok (1945–1982). *Történelmi Szemle* (2012/2). 235–257; Jánosi Csongor: *A magyar-román belügyi és állambiztonsági kapcsolatok 1955–1965 között*. Pro Minoritate (2017 Nyár). 86–125.

102 Búthi kerülte a kétértelmű szóhasználatot, és a román állam kompromittálásától is tartózkodott. Megbízása értelmében a megfelelő pillanatban provokatív kérdéseket tett fel az adott lelkésznek, hogy megismerje az állammal szembeni magatartását és a kurrens politikáról alkotott véleményét. Esetenként támogatta az eltérő meglátásokat. Igyekezett megismerni a vele szóba állót anélkül, hogy hibáit vagy elszólásait kihasználna volna. ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 106.

103 Ravasz László (1882–1975), dunamelléki református püspök, a magyar protestantizmus egyik példaadó egyénisége az államszocialista időszakban. Lásd Hatos Pál: *Szabadkőművesből református püspök – Ravasz László élete*. Budapest 2016.

Állami Egyházügyi Hivatal bizonyos előírásai nem korlátozzák az egyház tevékenységét? Az állam megszabta feltételek alapján, fennállhat az egyház és állam közötti őszinte együttműködés?¹⁰⁴

Búthi időrendi sorrendben ismertette a főbb eseményeket: a február 10–22. közötti hivatalos program alatt történeteket, majd az üdülésként is felfogható február 23.–március 3. közötti időszakot. A román küldöttség 1959. február 10-én érkezett meg Budapestre, majd három napos otlét után a hivatalos programot követve Győrön át Pápán időztek – február 13-ról 14-re – Győry Elemér dunántúli püspök-nél,¹⁰⁵ végül Balatonfüredet érintve éjszakára visszatértek Budapestre. Másnap, 15-én Debrecenbe utaztak, ahol Bartha Tibor püspök¹⁰⁶ több napos vendégszeretetét élvezték. Február 20-én a háromtagú küldöttség ismét visszatért Budapestre, ahol 22-én a hivatalos vizitáció véget ért. A delegáció élve a nem mindennapi lehetőséggel a mátraházi üdülőhelyen töltötte a február 23–25. közötti háromnapos időszakot, majd hazatérésük előtt további egy hét erejéig – február 26. és március 3. között – ismét visszatért Budapestre.¹⁰⁷

Búthi beszámolt a vendéglátókkal folytatott beszélgetésekről, akiket a román sovinizmus mértéke mellett az erdélyi magyarok sorsa érdekelt leginkább. Magyar iskolák, folyóiratok, újságok, színházak, stb. meglétét firtató kérdésekre kellett válaszolnia, és a későbbi püspök érdekes és egyszersmind sajátos következtetést vont le ebből: a magyarországi lelkészeket és az értelmiség egy részét nem tájékoztatták elégségesen a magyar kisebbség helyzetéről, ezért javasolta, hogy az illetékes szervek ismertessék az MNK polgáraival a nemzetiségi kérdés romániai megoldását. Későbbi mátraházi tartózkodásuk alatt is olyan „felháborító” kérdésekkel szembesültek, mint: vannak-e magyar tannyelvű iskolák, az

104 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 107.

105 Győry Elemér (1891-1978), dunántúli református püspök 1943-1961 között. 1950. augusztus 15-én felfektetett személyi dosszióját a titkosszolgálat 1956. szeptember 24-én lezárta. Lásd ÁBTL 3.1.5. O-9152.

106 Bartha Tibor (1912-1995), tiszántúli református püspök 1958-1986 között, a Kádár-korszak egyik legbefolyásosabb református egyházi személyisége. Lásd Jávor Miklós: *A „reakció” letörése és az együttműködő vonal újjászervezése a Magyarországi Református és Evangélikus Egyházban 1956 után*. Egyháztörténeti Szemle XVII(2016), 1. szám. 53–70.

107 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 107.

állami intézményeken belül beszélhetnek-e magyarul, stb. Szerinte néhány rosszindulatú magánszemély teljesen félreinformálta a magyarországi közvéleményt az erdélyi magyarok helyzetéről.¹⁰⁸

Búthi többször is kitért Arday magatartására és megnyilvánulásaira. Pozitívumként említette a püspöknek azt a kijelentését, melyben az erdélyi magyarság szerencséjeként fogta fel a szovjet csapatok bevonulását, mivel így megmentették a magyarok életét a Maniu-gárdisták¹⁰⁹ elől, akik véleménye szerint minden magyart legyilkoltak volna. „Nálunk a lelkeszi kar lojálisabb a rendszerhez és kevésbé ellenállóak, mint Magyarországon.” – mondta a püspök. Majd hozzátette: „Mi a megbékélés útját keressük és kapcsolataink jobbá tételét [szeretnénk] a kormányval, de ugyanakkor tépelődünk és egyházunk érdekeinek megvédése foglalkoztat.”¹¹⁰ Ardaynak ugyanakkor több kifogásolható felszólalása volt. 1959. február 13-án a Pápára vezető úton, a püspök Tóth Károllyal¹¹¹ az MRE Zsinati Irodája Külügyi Osztályának vezetőjével folytatott beszélgetésében nyíltan beszélt a román állam beleszólásáról az egyházi ügyekbe. Vácolta az egyházi oktatás korlátozott lehetőségeit, hogy a napi sajtó az egyház ellen agitál, hogy a tantestületet fenyegetik, és arra kényszerítik, hogy akadályozza az egyházi oktatást. Búthi szerint a Győry püspökkel együtt celebrált istentisztelet során túl sokat időztek a magyar nemzet közös kötelékein, végül pedig kifogásolta Ardaynak a hívekhez intézett felhívását: „imádkozzunk azért, hogy továbbra is magyarok maradhassunk”. Debreceni tartózkodásuk alatt, a püspök felszólalt az esperesekkel és a teológiai professzorokkal megszervezett közös rendezvényen is. „Beszéde alatt mindvégig nagyon szégyelltem

108 Uo. 108–109.

109 Lásd Benkő Levente: *Hideg napok Székelyföldön (Adalékok a Maniu-gárda történetéhez, háromszéki és csíki útjához)*. Székelyföld kulturális folyóirat (2012 – Augusztus). <<http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MTcwNg>> (letöltve: 2020. 02. 14.).

110 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 115.

111 Tóth Károly (1931–2014), dunamelléki református püspök 1977–1991 között. Különösen aktív volt mind a belföldi egyházi élet, mind ökumenikus és nemzetközi egyházi téren. A magyar protestantizmus szempontjából legfontosabb szerepvállalása a prágai Keresztény Békekonferenciához kötődik, melynek 1958-tól nemzetközi titkára, 1971-től főtitkára, 1978-tól pedig elnöke volt. Az 1950-es években kezdődő informátori tevékenységével, különösen gazdag és értékes iratanyagot hagyott hátra. Az 1957–1967 közötti időszakról lásd „Tolnai Lajos” munkadossziéit. ÁBTL 3.1.2. M-29600, M-29600/1–6.

magamat.” – írta Búthi, aki szerint püspöke szégyentelenül kihasználta és visszaélt a román kormány kínálta lehetőséggel. Arday beszédében ugyanis hangoztatta, hogy az 1956. évi események Romániában is megtorlást idéztek elő. Halálbüntetésre is sor került, és sok személyt 20-22 év közötti kényszermunkára ítétek. A hitéletet a magyarországihoz képest visszamaradottnak látta. Megjegyezte, hogy a fiatalság erkölcsi élete felbomlóban van, a Teológiát elvégző fiatalok pedig katonakötelesek. Szóvá tette, hogy Magyarországon az egyházé a parókia épülete, míg Romániában többségüket más célra is felhasználják. Kifogásolta, hogy nem minden lelkész részesült állami támogatásban. A püspöki vizitációkat nem engedélyezték, „nem mehetsz el bárhová, mert lehet, hogy nem püspökként fogadnak” – mondta Arday.¹¹²

Búthi nem felejtette el a maga „tűzoltó” szerepét sem. Két alkalommal is „orvosolnia” kellett Arday kijelentéseit. Az első alkalomra a püspök ominózus debreceni beszédét követő vacsorán került sor, amikor Arday az asztalnál is tovább folytatta panaszait. „Medeșan” szót kért, majd elnézést kérve a jelenlévőktől személyes pozitív tapasztalataira építve kifejtette, hogy a jelenlegi RNK már nem a régi Románia, azzal fejezve be hozzászólását, hogy „örvendjünk mindannyian a jólétnek és szabadságnak”. A szavait követő hangulatváltozást az ügynök maga is leírta: „elkülönültek tőlem, de úgy vélem muszáj volt közbelépnem, mert különben teljesen botor kép alakult volna ki rólunk”. A második alkalomra a hivatalos látogatás végét is jelző budapesti munkaértekezleten került sor, melynek során a házigazda a tapasztalatok megosztását remélte. A felszólaló Arday, a megszokott tónusában válaszolt, Búthi pedig látva hogy „a hangnem és a beszélgetés témája” nem kedvez „nekünk”, a válaszkora történő felkészüléssel indokolva javaslatát, az értekezlet elhalasztását kérte. A halasztást követően Búthi arra kérte püspökét, hogy „ne legyen ennyire őszinte ismeretlen emberek előtt”. Arday meglepődött, de jónak találta és megfogadta az észrevételt. „Azért tettem ezt, mert továbbra is becsmérelte és kompromittálta volna országunkat az MNK-beliek előtt.” – írta az ügynök. A későbbiekben a jelentést elemző állambiztonsági felvetés kézzel írta rá jelentésére: „nagyon jól járt el az emberünk”.¹¹³

112 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 113–115.

113 Uo. 116.

Búthi tulajdonképpeni küldetését, vagyis a találkozást a Szabó Endre felsorolta lelkészekkel csak részben tudta teljesíteni. Pataky László győri lelkésszel sikerült találkoznia, de csak néhány szót váltottak. Nagy Sándor Béla sátoraljaújhelyi lelkésznek két alkalommal is eredménytelenül táviratozott, végül a budapesti Nagy Barna egykori teológiai professzornak¹¹⁴ átadhatta Szabó levelét. Nagy ekkor közölte, hogy tudomása szerint a sátoraljaújhelyi lelkész a Genfi Akadémia kérésére gyűjtette össze az erdélyi adatokat. Búthi mindebből helyesen azt a következtetést vonta le, hogy a tisztviselőnek nem volt soha szervezett svájci kapcsolata és őt csupán adatgyűjtésre „használták fel”.¹¹⁵ Némileg korábban, Galambos révén, a magyar állambiztonság a 142/9934. számú 1958. augusztus 6-ai átiratra is válaszolva, 1959. január 24-én megosztotta Drăghici vezérezredessel, a kémtevékenységgel gyanúsított és leellenőrzött lelkészekről és Benda Kálmánról beszerzett adatokat: vizsgálataik nem igazolták a felsorolt személyek kémgyanús tevékenységét.¹¹⁶

Búthi a magyarországi látogatásról készített jelentését az Orbán Magda lelkésznővel¹¹⁷ folytatott párbeszédével zárta, aki után már szintén rég érdeklődött a Securitate. Budapesti tartózkodásának utolsó napján találkozott a lelkésznővel, aki a delegáció tagjaival addigra több alkalommal is sikertelenül próbált kapcsolatot létesíteni. Ez alkalommal azonban sikerült meggyőznie Búthit, hogy együtt ebédeljenek. Az ügynök szerint Orbánt Magyarországon nem tartották épeszűnek, és emiatt

114 Nagy Barna (1909-1969), a Sárospataki Teológiai Akadémia szisztematika teológia tanára 1937-1952 között, majd 1954-től a Budapesti Teológiai Akadémia rendszer teológiai tanszékének professzora. Az 1956-os forradalom leverését követően megfosztották katedrájától. Lásd Lányi Gábor János: *Nagy Barna (1909-1969) emlékezete*. Képes Kálvin Kalendárium 2019. A Magyarországi Református Egyház évkönyve. 58–59.

115 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 113, 119–120.

116 Uo. 75–77.

117 Orbán Magda (1909-1990), református lelkésznő, francia emigráns. A kolozsvári „I. Ferdinánd Király” Tudományegyetem francia–magyar–történelem szakán és a Református Teológián is diplomát szerzett 1934-1935 között. Korábban az erdélyi egyházkerület ösztöndíjával évekig Párizsban tanult. Ezt követően az erdélyi református felekezeti iskolákban tanított. 1944 szeptemberében ugyan Magyarországra menekült, de amint a körülmények lehetővé tették – 1955-ben, 1962-ben és 1964-ben – hazautazott családtagjai meglátogatására. Mindez kiváltotta a Securitate érdeklődését, mely háromkötetes megfigyelési dossziében összegezte a fejleményeket. Lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 234094 sz. dosszié, 1-3 kötet.

senki sem vette komolyan. A lelkész nő tudatta vele, hogy a forradalom előtti erdélyi tartózkodása alatt, Imre Lajos teológiai tanár¹¹⁸ és Antal Sándor szilágyzoványi lelkész¹¹⁹ is figyelmeztette Búthival kapcsolatban, felemlítve rendszerhűségét, és hogy nem védi eléggé az egyházat. Orbánt ez azonban nem zavarta abban, hogy kifejezze Búthi iránti bizalmát, „jó fiúnak” nevezve, aki talpraesett és tudja, hogyan kell dolgozni. Azt is elmesélte, hogy 1957 folyamán a magyar állambiztonság letartóztatta a Turbet-Delof Guy Pierre-rel¹²⁰ fenntartott kapcsolata miatt, de miután a kivizsgálás alatt elmebajosnak tetette magát, végül szabadon bocsátották.¹²¹ Orbán több írását is átadta az attasénak, melyekben az erdélyi állapotok mellett, a Duna–Fekete-tenger csatorna építése körüli állapotokat részletezte.¹²²

Orbán Magda a Magyarországi Református Egyházban három törekvést különböztetett meg. Elsőként a Megújulási Mozgalom híveit említette. Ide tartozónak sorolta a lelkészek többségét, vezetőiként Joó

118 Lásd Adorjáni Zoltán: *Imre Lajos (1888-1974). = Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theológia tanárai 1895–1948.* Szerk. Hatházy Ferenc. Kolozsvár 1996. 235–276.

119 Antal Sándor (1923-1995), erdélyi magyar református lelkész. 1958. szeptember 6-án, az erdélyi betánisták nagyváradai csoportjának perében, 8 év javítófogházra ítélték. Róla lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 973340., 643023., 082176. sz. dossziék; Hálózati fond, 131657. sz. dosszié; AANP, Bűnügyi Nyilvántartási Adatlapok fond, Antal Alexandru F. adatlapja.

120 Turbet-Delof Guy Pierre (1922-2008), a budapesti Francia Intézet kultúrattaséja 1947-1958 között. Lásd az 1957. április 16-án felfektetett személyi dossziék tartalmát. ÁBTL 3.1.5. O-11207; O-11207/a.

121 Lásd Orbán Magda 1957. április 15-én felfektetett vizsgálati dossziéját, továbbá a román társszervhez intézett 1962. november 19-ei magyar választ, amely a lelkész nő épelméjűségét is körüljárta. ÁBTL 3.1.9. (Vizsgálati dossziék) V-146469; ÁBTL 1.11.12. (BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya és jogelődjeinek iratai) NKO 41-R-7014/62, 1–6.

122 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 121–123.

123 Joó Sándor (1910-1970), református lelkész, a Budapest–Pasarét egyházközség megalapítója. 1956-ban részt vett a Megújulási Mozgalomban, működését a hivatalos egyház nem méltányolta, jelentősebb közegyházi tisztséget nem kapott. Lásd Draskóczy István: *Dr. Joó Sándor, a Budapest-Pasaréti Református Gyülekezet első lelképásztorának élettörténete.* Kiskunfélegyháza 1995.

124 Kiss Sándor (1906-1974), református lelkész, 1947-től a Budapest–Angyalöldi egyházközség lelképásztora, a Soli Deo Gloria Szövetség egyik jelentős vezetője. Lásd <<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kiss-sandor-76461/>> (letöltve: 2020. 02. 12.).

Sándort¹²³, Kiss Sándort¹²⁴, Gyökössy Endrét¹²⁵ és Nagy Barnát nevezte meg. Második törekvésként a Bereczky Albert püspök¹²⁶ képviselte időközben megszűnt vonalat említette, amely az állammal igyekezett jó kapcsolatban lenni, de szem előtt tartotta az egyház jogait is. Harmadikként a Kádár Imre¹²⁷ és Finta István¹²⁸ képviselte irányvonalról beszélt, mely szerint csakis az állam érdekeit tartotta szem előtt, és amiért a lelkészek 90%-a megvetette őket.¹²⁹

Búthi a magyarországi egyházi állapotok vázolásakor más véleményeket is ismertetett. Az ügynök a Kálvin-téri gyülekezet templomában 1959. február 11-én találkozott Zágonyival,¹³⁰ aki az MRE belső keresztmetszetéről beszélt. Elmondása alapján a lelkészi karon belül „a reakciós elemek” voltak túlsúlyban, és láthatóan elkülönültek rendszerhű kolégáiktól. A hívek még mindig Ravasz László püspök után „sírtak”. Ha

125 Gyökössy Endre (1913-1997), református lelkész, pszichológus, egyházi író, költő. 1956. november 4-én, főszerkesztősége alatt elindult a rövid életű *Reformáció* című lap. 1980. évi nyugdíjazásáig az Újpest-Újvárosi egyházközség lelkésze volt. Lásd Gyökössy Endre: *Isten öreg bojtárjának vallomásai*. Budapest 2011.

126 Bereczky Albert (1893-1966) dunamelléki református püspök 1948-1958 között. Az 1950. augusztus 15-én rányitott objektum-dossziét, 1956. szeptember 18-án lezárták. ÁBTL 3.1.5. O-9047.

127 Kádár Imre (1894-1972), költő, író, református egyházi vezető. 1918-ban csatlakozott az őszirózsás forradalomhoz, melynek bukása után Kolozsváron telepedett le. A két világháború között az erdélyi irodalmi élet aktív tagja. 1944-ben visszatért Magyarországra. Több ciklusban is a budapesti Teológiai Akadémia tanára. 1950-1957 között az MRE Egyetemes Konventjében a külügyi és sajtószervező munkát végezte. Kolozsvári újságírói tapasztalatait felhasználva közreműködött az *Út* és a *Református egyház* sajtóorgánumok működésében, 1958-tól a *Theológiai Szemle* szerkesztője. Munkásságából lásd Kádár Imre: *Egyház az idők viharában. A Magyarországi Református Egyház a két világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején*. Budapest 1957.

128 Finta István (1915-1991), református lelkész. 1948-tól a dunamelléki egyházkerület püspöki titkára és az Egyetemes Konvent külügyi és sajtóügyi előadója. 1958-tól közel 30 éven át a budahegyvidéki gyülekezet lelkésze. Ezen túlmenően a budapesti Teológiai Akadémia tanára, az egyházkerület lelkészi főjegyzője, illetve a *Reformátusok Lapja* felelős szerkesztője is. Lásd Erdős Kristóf: *A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház 1948-as egyezményének vizsgálata. = Össze-kötnek az évezredek*. Szerk. Újváry Zsuzsánna. Budapest 2011. 318.

129 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 122-123.

130 A Ráday Levéltárban folytatott kutatások során arra jutottam, hogy vélhetőleg Zágony Pál, műszaki rajzolóról van szó, aki 1958-1966 között a Kálvin-téri gyülekezet presbitere volt. Lásd *Kálvin téri tanulmányok. Tanulmányok a Budapest Kálvin téri Református gyülekezet történetéhez*. Budapest 1983, 150.

a templomban hivatalos köriratot olvastak fel, a hívek köhögni kezdtek, zajongtak, vagy tüntetően elhagyták az istentiszteletet. Többségük rendszerellenes volt és azokat a lelkészeket sem pártfogolták, akik együttműködtek az államhatalommal.¹³¹

Búthi Nagy Barna szavait is tolmácsolta, aki az egyházi elittel szembeni fenntartásait két pontban összesítette: 1. A lelkészi kar ne csak igenlően válaszoljon az államnak, hanem tagadóan is. Az Úr tanításának ugyanis világi dolgok esetében kritikai szerepe is van, és nem engedhető meg, hogy elfogadjanak mindent, ami ezzel ellentétben áll. 2. Léteznek olyan egyházi tevékenységek, amelyekről az egyház semmilyen körülmények között nem határolódhat el. Ide tartozik a fiatalok vallásos nevelése, a gyermekek közötti vallásos tevékenység éltetése, stb.¹³²

A Külföldi Hírszerzési Igazgatóság 4. ügyosztályának 2. irodája 1959. március 20-án foglalkozott Búthi jelentésével. Az iraton kézzel írt üzenet szólította fel Doicaru ezredest, hogy az Arday püspökre vonatkozó adatokat, továbbítsa a III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóságnak. Doicaru erre vonatkozó parancsát Dragu Haralambie őrnagy¹³³ és Zoltán főhadnagy hajtották végre, azt is kérve a nagyváradi 3. ügyosztályon dolgozóktól, hogy a püspököt kompromittáló információkat egyelőre ne használják fel, nehogy „Medeșan” ügynököt leleplezzék.¹³⁴

Búthi Arday püspököt diszkreditáló kísérletének ellentmond és megkérdőjelezi a magyar állambiztonságnak a román delegációról készített és a román hírszerzésnek továbbított 1959. június 13-ai jelentése. Ebben nagyjából Arday püspök magatartásával foglalkoztak, és Búthi mellett kiértékeltek a ritkán említett Benedek Kálmán kolozsvári teológiai tanárt is, aki az anyaországi református lelkészekben kiterjedt látókörű és roppant szimpatikus személy benyomását keltette.¹³⁵ Galambos József

131 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 110–111.

132 Uo. 121.

133 Dragu Haralambie (1929-2010), a Securitate tábornoka. A külföldi hírszerzés kötelékében szolgált különböző beosztásokban 1957-1979 között. Vezérőrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1979. december 30-án. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/DRAGU%20HARALAMBIE.pdf> (letöltve: 2020. 02. 14.).

134 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 105, 125.

135 Arday kitért az egyházkerületében letartóztatott 6 lelkész esetére, akik közül Sass Kálmánt halálra, betánista lelkészeit pedig hosszú börtönbüntetésre ítélték. Arday

négy oldalas jelentésben ismertette Gheorghe Pintilie altábornaggal,¹³⁶ mindazt, amit a delegáció magyarországi látogatása alatt tapasztaltak. Arday püspök magánbeszélgetéseiben gyakran hangoztatta, hogy ő a szocialista rendszer régi híve és már 1919-ben is hozzájárult a szocializmus sikeréhez, amiért a korabeli egyházi főhatóság felelősségre is vonta. Ugyanakkor istenhívő személynek írta le magát, akinek kötelessége az egyházat szolgálni és támogatni. Többször elismételte, hogy a román kormánynak jobban meg kellene értenie egyháza tevékenységét és szükségleteit, és több belső szabadságot kellene adnia. A püspök kiemelte az 1956-os magyarországi forradalom súlyos, „fatális” következményeit Romániában. Kijelentését a református- és az ortodox lelkészek ellen irányuló letartóztatásokkal támasztotta alá.¹³⁷

Galambos Búthi Sándor egyházkerületi tanácsosról is tudósított. A magyarországi lelkészek szerint ő volt a Securitate szeme. Esetenként provokatív beszélgetéseket folytatott partnereivel, az egyház érdekeinek elsődlegességét és a betánista lelkészek iránti szimpátiáját hangoztatva. Általában azonban tartózkodóan viselkedett, és kerülte a politikai nyilatkozatokat.¹³⁸ A BM III. Főcsoportfőnökségének későbbi irányítója kitért a román delegáció protokoll-látogatásaira, megemlítve a Szamosközi István dunamelléki református püspöknél¹³⁹ tett látogatást is. Arday, hogy részt vehessenek a nemzetközi egyházi konferenciákon, arra kérte magyarországi kollégáit, segítsenek nekik abban, hogy minél több meghívó eljusson hozzájuk. Galambos a külföldi anyagi segítség megszerzését jelölte meg a püspök kérelmének háttér okaként.¹⁴⁰

azt is közölte, hogy körülbelül 300 ortodox lelkész ellen indítottak eljárást, a letartóztatásokat a korábbi vasgárdista-legionárius múlttal magyarázva. Hallgatósága előtt megpróbálta a büntetőpereknek a társadalomra mért hatását is érzékeltetni. A „református” perek súlyosan érintették a lelkészi kart, a hívek közül viszont csak azokat, akik személyesen is ismerték az elítélteket. Uo. 131.

136 Gheorghe Pintilie (sz. Pantelei Bodnarenko, 1902-1985), a Securitate tábornoka, vezetője 1948-1963 között. Lásd Doina Jela: *Lexiconul negru. Unelte ale represiei nui comuniste*. București 2001. 49–50.

137 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 128–131.

138 Uo. 130–131.

139 Szamosközi István (1895-1977), dunamelléki református püspök 1959-1977 között. 1959. január 7-én felfektetett munkadossziéja a román delegáció látogatásáról nem tartalmaz adatokat. ÁBTL 3.1.2. M-29608.

140 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 130–131.

4. A püspök (1961-1967)

Arday Aladár püspök súlyos szívproblémái következtében 1960. február 4-én kórházba került. Ennek következtében Búthi Sándort 1960. március 20-án vikáriussá választották és ezt követően a nagyváradai egyházkerületben már nem az volt a kérdés Arday 1961. szeptember 16-iki elhunytáig, hogy ki lesz a püspök, hanem hogy ki lesz Búthi helyettese?¹⁴¹ 1961. november 26-án választották meg a rivális nélkül kandidáló Búthit a gyülekezetek presbitériumai,¹⁴² 1961. december 25-én ismerte el a Minisztertanács a püspökválasztást,¹⁴³ ünnepélyes beiktatására pedig 1962. március 25-én került sor Nagyváradon, az Egyházkerületi Közgyűlés és a meghívottak előtt.¹⁴⁴

Az egyházkerületi eseményekkel párhuzamosan, a I. Külföldi Hírszerzési Igazgatóság Búthival fenntartott kapcsolatában nem észlelhető „státusváltás”. A feltétlen bizalmat tükrözi az 1961. október 27-ei referátum, mely „Medesán” New Delhi-i konferencia-részvételét támogatta.¹⁴⁵ A kiváló kapcsolat mellett szólt ugyanakkor munkájának nemzetközi szintű felhasználása. A korábbi 1961. évi júniusi Prágai Pánkeresztény Békekonferenciáról készített ügynöki beszámoló Nagy Barnára, Orbán Magdára és Mercsi Lorándra¹⁴⁶ vonatkozó részleteit

141 „Balog Alomir” szatmárnémeti esperes-informátor 1960. augusztus 9-ei tájékoztatásában a következőket írta: „Sokan kérdezik: ki lesz az új vikárius, ha Búthiból püspök lesz? Mert, hogy Búthi Sándor püspök lesz, azt mindenki tudja, és mindenhol elégedettséggel fogadják, néhány ellenjelöltet leszámítva, köztük Szablyár Kornél székelyhídi [érmelléki] esperes is. Ellenérzése magatartásából is kitetszik. Amikor gyűlésen vagyunk, például a Püspöki Székén, ahol az összes esperes jelen van, mindenki tisztelt vikáriusként, vagy főtiszteletű vikáriusként, stb. szólítja meg, kivéve Szablyár Kornélt, aki Sanyinak, vagy Búthi Sanyinak hívja.” ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 233520 sz. dosszié, 1. kötet, 231–233. f. A Nagyváradai Egyházkerületben az egyházkerületi lelkesi főjegyző tisztsége a szóhasználatban összeolvadt a „vikárius”, püspökhelyettes szóhasználattal.

142 ANIC, fond DS, 47/1960 sz. dosszié, 58. f.

143 Uo. 59–61. f.

144 KREL, „Püspöki beiktatás okmányai 1962. év” című dosszié; ANIC, fond DS, 28/1962 sz. dosszié, 57. f. A kommunista rendszer erdélyi református püspökválasztásairól lásd Jánosi Csongor: *Püspökválasztások a Kolozsvári és a Nagyváradai Református Egyházkerületekben az 1960-as években*. Pro Minoritate (2014 Tél). 187–210.

145 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/1 sz. mikrofilm, 390–392.

146 Mercsi Loránd a Magyar Népköztársaság delegációjának tagja az 1961 júniusában

Drăghici vezérezredes, 1961. november 17-én a korábbi együttműködés folytatásaként Biszku Béla utódjával, Pap János¹⁴⁷ belügyminiszterrel is megosztotta.¹⁴⁸ Drăghici hasonlóképpen értesítette Lubomír Štrougal¹⁴⁹ csehszlovák belügyminisztert is, Varga Imre szlovákiai református püspöknek¹⁵⁰ a Prágai Pánkeresztény konferencián, illetve az ezt követő zürichi konferencián elhangzó rendszerellenes kijelentéseiről.¹⁵¹

Mindeközben a Nagyvárad–Újvárosi gyülekezetet átvevő Búthi, külföldi megbízatásai mellett, az egyházkerületi ügyeket sem mellőzte. Informátori tevékenységét a III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóság is hasznosította. 1961. december 8-án, a BM 0123/1 számú katonai alakulata a III. Igazgatóságnak Búthi három jelentését továbbította, azzal a meghagyással, hogy a meghozandó intézkedések során nehogy leleplezzék ügynököket. A jelentések a nagybányai református egyházközség hangulatával, a református lelkészi kar sovén-nacionalista megnyilvánulásaival, valamint a Világirodalmi Kiadónál (Editura pentru Literatura Universală) tapasztalható nehézségekkel és „egészségtelen” magatartásokkal foglalkoztak.¹⁵²

Prágában megtartott „Pán-keresztény értekezleten”. A róla átadott román tájékoztatás a magyar titkosszolgálati iratokban is visszakereshető. Lásd az NKO 41-R-5521/61. számmal iktatott iratát. ÁBTL 3.1.5. O-13586/1, 56–57. f.

147 Pap János (1925–1994), országgyűlési képviselő, belügyminiszter, miniszterelnök-helyettes. Aktív részese volt a forradalom leverését követő kádári restaurációnak és a megtorlásnak. 1961. szeptember 13-án nevezték ki belügyminiszterré, ezt követően 1963. december 7-től 1965. június 30-ig miniszterelnök-helyettes volt. Vö. <<https://neb.hu/asset/phprS3MCh.pdf>> (letöltve: 2020. 02. 14.).

148 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/3 sz. mikrofilm, 1–2.

149 Lubomír Štrougal (Veselí nad Lužnicí, 1924. október 19.), cseh kommunista politikus, 1959–1961 között mezőgazdasági miniszter, 1961. június 23. – 1965. április 23. között belügyminiszter, 1970–1988 között csehszlovák miniszterelnök. Több visszaemlékezés kapcsolódik nevéhez. Lásd Lubomír Štrougal: *Paměti a úvahy*. Praha 2009; Uő: *Ještě pár odpovědí*. Praha 2011.

150 Varga Imre (1905–1980) szlovákiai református püspök. Teológiát Losoncon és Halléban tanult. 1931-től haláláig rimaszombati lelkipásztor. 1953-tól a Szlovákiai Református Egyház püspöke. Két ciklusban az RVSZ alelnöke, majd haláláig több nemzetközi szervezet végrehajtó bizottsági tagja. Vö. *Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990*. <<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16241/16433.htm>> (letöltve: 2020. 02. 17.).

151 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/3 sz. mikrofilm, 3–6.

152 Uo. 7–8.

Búthi Sándor 1962-1967 közötti titkosszolgálati iratanyagai, a nagyváradi püspöki beiktatásától a haláláig terjedő időszakban, a nagy mozgástérrel járó nemzetközi kapcsolatépítést és módszereit – a legfontosabb egyházi személyiségek romániai látogatásának engedélyezését, a teológiai tudományos tevékenység fokozását, a zavartalan külföldi levelezést – részletező külföldi hírszerzési anyagok mellett, az egyházkerület vezetésére és belső életére rálátást biztosító belföldi hírszerzés iratait is tartalmazzák.

4.1. Adalékok a korabeli külföldi hírszerzési iratanyagokból

Bő ötévnyi püspöksége során nemzetközi konferencia-részvételeivel továbbra is biztosította az állandó hírszerzést, mely lehetővé tette a helyes állásfoglalást az ökumenikus mozgalmon belül. Búthi a Securitaténak főleg ott javasolta a részvételt, ahol közvetlenül érdekeltek voltak az ellenséges propaganda elhárításában, vagy, ahol elengedhetetlen volt, hogy kísérletet tegyenek a Román Népköztársaság céljait szolgáló pozitív befolyásolásra.¹⁵³

A protestáns világszervezetek élén álló aktív szerepet játszó egyházi személyiségek meghívásával elejét kívánták venni egyrészt a romániai vallásszabadságot firtató megjegyzéseknek, másrészt az etnikai kisebbségekkel szembeni bánásmóddal kapcsolatos kritikáknak. Búthi 1964. november 11-i jelentésében részletesen megindokolta ezt, és hogy milyen további okok szólnak a külföldi látogatások engedélyezése mellett: a romániai egyházi delegáció kiléphetne a nemzetközi szervezeteken belüli elszigeteltségből, a rendszerellenes emigrációs propagandát hatékonyan cáfolhatná a helyszíni tapasztalatszerzéssel, megerősíthetnék a meghívottakkal oly fontos személyi kapcsolatokat és az ily módon

153 A püspök továbbra is részt vett az összes fontosabb egyházi összejövetelen: az EVT keretében a montreali McGill Egyetemen a Hit és Rend Bizottság 1963. július 12-26. között megszervezett IV. konferencián, a prágai Keresztyén Békekonferencia 1964. június 25. és július 6. közötti II. békevilággyűlésén, az RVSZ 1964. augusztus 3-14. között Majna-Frankfurtban megszervezett 19. nagygyűlésén, és az Amerikai Egyesült Presbiteriánus Egyház 1966. május 18-i bostoni 178. közgyűlésén. ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/6 sz. mikrofilm, 18–33, 68–69; 1628/4 sz. mikrofilm, 215–253; 1628/7 sz. mikrofilm, 82–107, 109–111.

szerzett nemzetközi elismertség hozzájárulhatna ahhoz, hogy Románia egyházi képviselőit a nemzetközi szervezetekben fontosabb tisztségekbe is megválasszák.¹⁵⁴ A hivatalosan megjelenő első külföldi delegációk tulajdonképpen a Búthi által javasolt egyházi személyiségekből álltak, akik 1959-1961 között a különböző rendezvényeken többször is jelezték, hogy szívesen ellátogatnának Romániába. A nagyváradai püspök a fogadó- és kísérbizottságban többnyire benne volt ugyan, de a meghívások a román pátriárkától származtak, a delegációk programja pedig elsősorban az ortodox egyházi infrastruktúrára támaszkodott és csak marginális szerep jutott a Romániai Református Egyháznak.¹⁵⁵

A nagyváradai püspök 1963-tól kezdődően féléves, éves bontású munkatervekben javasolta, hogy az adott évben kiket lenne célszerű meghívni. Javaslatait elfogadták és jóváhagyták.¹⁵⁶ Mindazonáltal a hatóságok feszes programot állítottak össze, a vendégek megkérdezése nélkül, mely többnyire nem tette lehetővé, hogy utóbbiak szóba álljanak és betekintést kapjanak a helyi egyházi élet nehézségeiről, vagy, hogy reformátusokkal találkozzanak ortodox jelenlét nélkül. A fő nyugati egyházi személyiségek hivatalos- és turistalátogatásai a pozitív befolyásolás fő módozataivá váltak.¹⁵⁷ Az egyházi diplomácia gyümölcseit a

154 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/5 sz. mikrofilm, 123–125.

155 Itt említhető az 1962. november 8-15. között látogatást tevő Egyházak Ökumenikus Tanácsának 4 tagú delegációja – Franklin Clark Fry, W. A. Visser't Hooft, Iakovos érsek és Emilianos Timiadis –, amely 1948-ban alakult és a keresztény egyházak egységén munkálkodott. ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/3 sz. mikrofilm, 67–81.

156 1964. szeptember 14-29. között előbb Heinrich Hellstern HEKS-igazgató és családjának turisztikai célú, majd ugyanez év októberében – pontos adatok hiányában 19-28. között – Marcel Pradervand RVSZ-főtitkár és Varga Imre püspök, RVSZ-al-elnök hivatalos látogatására került sor. 1965. június 24-30. között Romániába látogatott Eugene Carson Blake, az Amerikai Presbiteriánus Egyház főtitkára, és James McCord, a Princetoni Teológiai Intézet rektora. A látogatások sorát a Francia Protestáns Egyházszövetség 3 tagú delegációja zárta – Charles Westphal, Marc Lods és Jacques Marchand – az 1966. május 8-14. közötti bukaresti látogatással. ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/4 sz. mikrofilm, 194–202, 299–303; 1628/5 sz. mikrofilm, 78–81, 123–152, 237–240; 1628/6 sz. mikrofilm, 39, 53–56; 1628/7 sz. mikrofilm, 81–82.

157 Az egyházi látogatásokon túlmenően, Románia időközben felkerült a nemzetközi egyházi konferenciák térképére is, miután 1963. november 12-17. között Bukarestben sor került a Keresztény Békekonferencia tanácskozó ülésére, majd 1965. szeptember 22-24. között ugyanitt rendezték meg az Európai Egyházak Konferenciája Elnökségének ülését. ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/4 sz. mikrofilm, 260–264; 1628/5 sz. mikrofilm, 252–256.

továbbiakban későbbi magánbeszélgetésekben és a különböző egyházi folyóiratokban publikált beszámolóikban mérték fel. Búthi sajtószemlét is végzett a külföldi hírszerzés számára.¹⁵⁸

A nemzetközi kapcsolatépítés további módszereiként Búthi 1965 folyamán a teológiai tudományos tevékenység fokozását és a zavartalan külföldi levelezést jelölte meg, utóbbit a különböző konferenciákon megszerzett ismeretségek megtartására, ápolására és fejlesztésére. Felvetette a hírszerzési igényeknek megfelelő teológiai „munkakollektíva” felállítását.¹⁵⁹ Javaslatokat tett továbbá a *Református Szemle* tartalmi vonatkozásaira és a teológiai tanulmányok cenzúrázatlan publikálását kérte az Egyházügyi Főosztálytól. Mindezt azzal indokolta, hogy a romániai protestáns egyházak sajtóorgánumának kiadványai engedélyezetten külföldre is kijutottak, és az ott olvasók tartalmát látva vagy azt mondták, hogy Romániában nincs vallásszabadság, vagy pedig azt, hogy az itteni teológusok képzetlenek, értéktelenek.¹⁶⁰

4.2. Adalékok a korabeli belföldi hírszerzési iratanyagokból

Búthi Sándor püspökként a III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóság látókörében is megmaradt. A BM Körösvidék Tartomány 3. ügyosztályán működő Alexandru Rațiu hadnagy¹⁶¹ 1962. június 28-án a 343-as (protestáns felekezeteket jelölő) ügykörben az aktív személyek nyilvántartásába vette a püspököt, akiről „Nagy József” és „Lencor” ügynökök jelentései alapján megjegyezte, hogy az utóbbi időben Búthi a reformá-

158 Lásd „Az 1964. évi egyházi látogatások elemzése a külföldi sajtó tükrében” című datálatlan irat tartalmát. ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/6 sz. mikrofilm, 82–87.

159 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/4 sz. mikrofilm, 251; 1628/6 sz. mikrofilm, 71 (hátsó oldal).

160 Jánosi Csongor: *Romániai református elit a hatalom szolgálatában. Hírszerzés, pozitív befolyásolás, kapcsolatépítés a protestáns világszervezetek értekezletein az 1960-as években*. Pro Minoritate (2017 Tavasz). 146–170.

161 Alexandru Rațiu (1933-1982), a Securitate kádere. 1962-1981 között a BM Körösvidék Tartományi Igazgatóságán, majd a Bihar Megyei Felügyelőségen szolgált. Őrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1981. december 14-én. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/RATIU%20ALEXANDRU.pdf> (letöltve: 2020. 03. 21.).

tus papság reakciós elemeivel vette körül magát.¹⁶² 1963. május 10-én Gheorghe Ristea alezredes¹⁶³ jóváhagyta Rațiu javaslatát a püspököknek a passzív személyek nyilvántartásába történő áthelyezéséről. A hadnagy magyarázata szerint Búthit a bukaresti Központ operatív céllal külföldön foglalkoztatta, és soraiból az is kiderült, hogy a nagyváradi belföldi hírszerzés előtt továbbra is „Kutasi”-ként ismert egyházfő töretlenül együttműködött a helyi állambiztonsági szervekkel is.¹⁶⁴

A következő évek Búthihoz kapcsolódó belbiztonsági történéseiről Ristea ezredesnek a külföldi hírszerzés 0123/20 M. számú katonai alakulatát vezető Petre Socol ezredeshez¹⁶⁵ intézett 1966. augusztus 27-ei összefoglalójából értesülünk. A Securitate nagyváradi főnöke bepanaszolta a „Császár” (Împăratul) fedőnéven megfigyelt püspököt a bukaresti hírszerző kollégánál. Elmondása szerint a református egyházon belüli felekezeti aktivitás korlátozására, a nagyobb településeken a lelkészi tisztségek betöltésekor a titkosszolgálati szervek a Körösvidék Tartományi kultuszmegbízottal egyetértésben névleges javaslatokat tettek arra nézve, hogy „lojális és bizalmi elemek” kapjanak kinevezést. Ennek megfelelően Sarmaságra Németi Rudolfot kívánták, azonban „Császár” nem törődött ezzel, és helyette az általa jól ismert Bessenyei István árpádi lelkészt nevezte ki, aki a fiatalok között folytatott intenzív katekizációs tevékenységével hamarosan magára vonta a Securitate figyelmét.¹⁶⁶

A nagyváradi állambiztonság és Búthi között további feszültségeket okozott a Sass Kálmán-percsoportban elítélt Virágh Lajos biharvajdai lelkész ügye is.¹⁶⁷ Az 1958. április 1-jén letartóztatott lelkészt hazaárulá-

162 ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 233520 sz. dosszié, 1. kötet, 38. (háttoldal is) f.

163 Gheorghe Ristea (1928-?), a Securitate hivatásosa. Több mint három évtizedes karrierje során, 1961-1971 között a BM Körösvidék Tartományi Igazgatóság, majd a Bihar Megyei Felügyelőség főnöke. Ezt követően, néhány évnyi brassói szolgálat után, 1974-1983 között a Maros Megyei Felügyelőség vezetője. Vezérőrnagyi rangban tartalékos állományba került 1983. szeptember 21-én. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/RISTEA%20GHEORGHE.pdf> (letöltve: 2020. 03. 21.).

164 ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 233520 sz. dosszié, 1. kötet, 37. f.

165 Petre Socol (1927–1986), a Securitate tábornoka. A külföldi hírszerzés kötelékében szolgált különböző beosztásokban 1964–1978 között. Vezérőrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1982. március 16-án. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/SOCOL%20PETRE.pdf> (letöltve: 2020. 03. 21.).

166 ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 233520 sz. dosszié, 1. kötet, 43. f.

167 Dávid Gyula: *A romániai magyar egyházak az 1956-os forradalom és a megtorlás időszakában*. Református Szemle 109 (2016). 697.

sért 25 év kényszermunkára ítélték, de a 411/1964-es amnesztiarendelet következtében 1964. augusztus 3-án kiszabadult.¹⁶⁸ Virágh a 22 évnyi lelkészi szolgálat ellenére eleinte habozott, hogy újra gyülekezetet vállaljon. A Securitate szerint hezitálásáért, a püspök zaklatni kezdte, végül azonban a kultuszmegbízott határozott fellépésére visszavették és bár a gyülekezet is vonakodott elfogadni, egy évre szóló helyettes-lelkészi kinevezést kapott Értarcsára. Virágh börtönbeli reedukációja sikeresnek bizonyult, és emiatt rendes lelkésszé választását az állami hatóságok hathatósan támogatták. Itt lépett közbe azonban a püspök és Mihályi Zoltán érmihályfalvi esperes, akik az értarcsaikat arról tájékoztatták, hogy lelkészüket szabadon választhatják. A nagyváradi Securitate figyelemztetéseivel mit sem törődő püspök megparancsolta a választások lebonyolítását és az ellenjelölt mellett foglalt állást. Virágh, aki időközben a helyi termelőszövetkezetben feleségét sikeresen munkához juttatta, a fejlemények láttán szóbeli fenyegetésekhez folyamodott, majd püspöke és esperese ellenében a tartományi kultuszügyi megbízotthoz és a margittai rajoni állambiztonsághoz fordult segítségért.¹⁶⁹

Az erről tudomást szerző püspök maga elé idézte renitens lelkészét és ordítva közölte vele, hogy felfüggeszti, amiért a Securitatéhoz fordult. Végül lezajlottak a választások és Búthi jelöltje kapta meg a tisztséget,

168 AANP, Bűnügyi Nyilvántartási Adatlapok fond, Virágh Lajos adatlapja.

169 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/6 sz. mikrofilm, 168–169; 1628/7 sz. mikrofilm, 116–119.

170 Visky Ferenc (Egri, 1918. július 1. – Nagyvárad, 2005. október 5.), erdélyi magyar református lelkész, teológiai és evangéliumi író. 1958. szeptember 6-án, társadalmi rend elleni ármánykodás vétségéért a Nagyváradra kiszállt Temesvári Katonai Törvényszék 22 év kényszermunkára ítélte. A 411-es amnesztiarendelet következtében 1964. augusztus 4-én szabadult. AANP, Bűnügyi Nyilvántartási Adatlapok fond, Visky Ferenc adatlapja. Titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 3867. sz. dosszié, illetve a 3923/1-5. sz. dosszié tartalmát.

171 Karczagi Sándor (sz. Arad, 1922. július 9.), erdélyi magyar református lelkész. Róla lásd Buzogány Dezső–Jánosi Csongor: *i. m.* 330–343. 1958. szeptember 6-án, társadalmi rend elleni ármánykodás vétségéért a Nagyváradra kiszállt Temesvári Katonai Törvényszék 20 év kényszermunkára ítélte. A 411-es amnesztiarendelet következtében 1964. július 28-án szabadult. AANP, Bűnügyi Nyilvántartási Adatlapok fond, Karczagi Sándor adatlapja. Búthi püspök 1964. szeptember 7-én összehívta a kiszabadult betánista lelkészeket és jól jegyzett gyülekezetekbe nevezte ki őket. Karczagi az akkor 1700-1800 hívet kitevő várasfenesi gyülekezetet kapta. Lásd „Lencor” 1964. október 2-ai jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 233520 sz. dosszié, 1 kötet, 69–70. f.

a „Császár” makacssága azonban szálkát hagyott az érdekelt állami hatóságok helyi képviselőiben. Különösen, miután kiderült, hogy az amnesztiával szabadult betánista lelkészek – Visky Ferenc¹⁷⁰ és Karczagi Sándor¹⁷¹ – esetében pártoló magatartást gyakorolt.¹⁷²

Ristea azt is megírta hírszerző kollégájának, hogy a nagyváradi református püspökségen a fő tevékenységi ágazatot a nemzetközi kapcsolatok fenntartása és fejlesztése jelenti. Ennek megfelelően angolul és németül tanulnak, és naponta került sor felkészítő órák megtartására, miközben, az ezredes szerint, az egyházkerület vezetősége elhanyagolta a gyülekezetek koordinálását és a lelkészi értekezleteket. Ristea szerint a püspök egyházkormányzói gyengeségéből fakadóan csak az évben számtalan magyar-nacionalista megnyilvánulásra került sor a lelkészek körében, aminek következtében Dohy Árpád bihari lelkészt, Bartha Kálmán csokalyi lelkészt és Czapfalvy József berettyószéplaki lelkészt figyelmeztetni kellett. Bódi Mihály érköbölküti lelkész egy lelkészértekezlet kellős közepén tiltakozott az ellen az állami rendelkezés ellen, mely kimondta, hogy a gyülekezet pénzét a takarékpénztárban (CEC) helyezték el. Sárközy Endre nagyszalontai lelkész, Búthi bensőséges barátja, Ristea szerint az Arany Jánost és munkásságát kutató „nacionalista elemek” rendelkezésére bocsátotta gyülekezete archívumát, akik aztán az itt megszerzett anyagokat titokban kijuttatták Magyarországra.¹⁷³ A „Császár” bűnéként szerepelt az is, hogy 1965-ben a „megbízhatatlan és áruló elemként” számon tartott Higgyed István vikáriust kiküldte Jugoszláviába egy nemzetközi egyházi konferenciára, továbbá, hogy 1966 folyamán Kiss Antal bácskossuthfalvi (jugoszláviai) református lelkészt hivatalos vendégként Nagyváradra invitálta. Kiss a Securitate szerint agitációs tevékenységet végzett és különösen azt a kijelentését sérelmezték, mely szerint azért jött tapasztalatcserére, hogy megismerje, hogyan dolgoznak a romániai református lelkészek a magyarság megmentésén.¹⁷⁴ Ristea arról is beszámolt Socolnak, hogy a püspök, felrúgva a konspirációs szabályokat, egyházkerülete espereseit nyíltan, időnként brutálisan, információszerzésre utasította. Búthi követelte, hogy bizalmasan jelentsenek minden ellenséges megnyilvánulást és beszélgetést, amelyet külföldi állampolgárokkal vagy a

172 Uo. 43–44. f.

173 Uo. 44–45. f.

174 ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 234062 sz. dosszié, 67, 76, 88–89. f.

rendelkezése betartásától idegenkedő esperes-kollégájukkal folytatnak, ez pedig az ezredes szerint elkerülhető megjegyzésekhez vezetett.¹⁷⁵

Négy oldalas beszámolója végén a BM Körösvidék Tartományi Igazgatóságának irányítója konkrét javaslatokat is tett „Császár” megfékezésére és a helyes útra történő visszatérítésére: 1. a püspököt úgy utasítsák, hogy vegye figyelembe a helyi hatóságok kéréseit és véleményét bizonyos helyzetek megoldásakor, és személyes érdekeit ne helyezze az általánosak elé. 2. Virágh Lajos esetében olyan értelemben visszakozzon, hogy a lelkész Értarcsán maradhasson. 3. adjon tájékoztató jelentést a megfigyelési akció alatt álló Kovács Ernő ügyvédről, egyházkerületi főgondnokról, és Benedek Imre egyházkerületi főkönyvelőről. 4. gyakoroljon komolyabb ellenőrzést vikáriusa, Higied István fölött, és ne használja külföldiekkel kapcsolatos ügyekben, miután bebizonyosodott, hogy „nem őszinte elem”. 5. foglalkozzon többet alárendelt református lelkészeinek politikai nevelésével. Több ellenőrzésre kerüljön sor és a püspökség a lelkészértekezletekre időben készüljön el a társadalmi témák kidolgozásával. 6. jobban figyeljen lelkészeire és híveire, kijelentéseiben maradjon konzekvens és intézkedjen az ellenséges magatartású lelkészek esetében, akik a felekezeti tevékenység álcája alatt magyar nacionalista tevékenységet folytatnak. Ristea háromtucatnyi jelentést csatolt beszámolójához. Végezetül eligazítást kért Szűcs Antal református lelkész ügyében,¹⁷⁶ azt is megkérdezve, ha a „Császár” esetében szükség van még az operatív technikai eszközök használatára.¹⁷⁷

Ristea levelére, 1966. szeptember 23-án, Nicolae Budişteanu ezredes¹⁷⁸ a 0123/1. sz. katonai alakulat parancsnoka válaszolt. A Szűcs

175 ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 233520 sz. dosszié, 1 kötet, 45–46. f.

176 Szűcs Antal, erdélyi magyar református lelkész. 1963-1965 között a bázeli Teológia HEKS-ösztöndíjasaként tanult. A Securitate figyelmét az esetleges disszidálás szándéka keltette fel, ugyanis Szűcs folyamatosan meghosszabbította tanulmányi időszakát, nem kis zavart és szóbeszédet keltve a nagyváradi püspökségen. Végül, Búthi püspök erőfeszítései eredményeként, 1966. február 11-én elhagyta Svájcot és a püspökkel visszatért Romániába. Lásd ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor 1948-1968 (Vallás- és Művészeti Minisztérium 1948-1968), 3323. leltári szám, 279/1966 sz. dosszié, 1–12. f.; ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/4 sz. mikrofilm, 36–37; 1628/6 sz. mikrofilm, 121–122, 126–127, 140–141; 1628/7 sz. mikrofilm, 5–18, 40–41, 51–56.

177 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/6 sz. mikrofilm, 178.

178 Nicolae Budişteanu (1922-1981), a Securitate tábornoka. 1945-től kezdődő tit-

Antal ügynöki feladására és gyanúsítottként történő kezelésére vonatkozó eligazítás mellett a püspökről is rendelkezett. Arra kérte nagyvárad kollégáját, hogy a jövőben is küldjék el Búthi működésének „ellenőrzési anyagait”, és megköszönve az addigi intézkedéseket, pillanatnyilag szükségtelennek nevezte a püspök telefonbeszélgetéseinek lehallgatását. Budişteanu azt is tudatta, hogy kollégája többi javaslatait Búthi Sándorral az első adandó alkalommal megbeszéli majd.¹⁷⁹

A püspök kapcsolata a Securitatével további vizsgálódásokra szorult. Az operatív nyilvántartásból történő eltávolítására 1967. augusztus 21-én tettek javaslatot a nagyvárad Securitate munkatársai, melyet egy nappal később jóváhagytak. Az okot a püspök 1967. március 15-i tragikus halála szolgáltatta. Az 1967. augusztus 17-ei halotti anyakönyvi kivonat, melyet Ipp község Néptanácsának Végrehajtó Bizottsága a helyi Milíciának állított ki koponyaalapi törést, többszörös bordatörést, súlyos mellhártya- és tüdőszérülést nevezett meg a halál okaként.¹⁸⁰

4.3. Az 1967. március 15-ei baleset körülményei és következményei

Búthi Sándor püspök autóbalesetben bekövetkezett 1967. március 15-ei tragikus halála váratlanul érte mind a Nagyvárad Egyházkerület vezetését, mind az Egyházügyi Főosztály munkatársait. A nagyvárad egyházkerületi elit esetében a kezdeti sokkhelyzetet szinte azonnal elnyomta a személyes ambíciók gyors érvényesítési kísérlete. Az Egyházügyi Főosztály esetében a józan mérlegelés, azzal a kellemes helyzetfelismeréssel párosult, hogy a szóba jöhető püspökjelöltek mindegyike valamilyen formában már bizonyította az állammal szembeni lojalitását,

---

kosszolgálati karrierje során több munkakörben is kipróbálta magát. Szolgálati adatlapja szerint 1957-1963 között tartományfőnök, ezt követően rövid időre a frankofón országokban folytatott hírszerzés irányítója, majd 1967-1973 között a Securitate băneasai tiszti iskolájának parancsnoka. Pályafutása utolsó éveit ismét a külföldi hírszerzésben töltötte. Vezérőrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1976. december 9-én. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/BUDISTEANU%20NICOLAE.pdf> (letöltve: 2020. 03. 23.).

179 ACNSAS, Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 1628/7 sz. mikrofilm, 113–114.

180 ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 233520 sz. dosszié, 1 kötet, 33–35. f.

és ennek megfelelően nem választási stratégiára, hanem inkább stratégiai választásra van szükség.¹⁸¹

Búthi püspök halálával egyházi szinten elsősorban az 1967. április 28-ai egyházkerületi közgyűlés foglalkozott, melynek sürgős összehívását a püspökjelölt Papp László bemutatásával indokolták, de amelyre valójában a balesetből származó anyagi kártérítés rendezése miatt került sor.¹⁸² Némileg korábban, 1967. április 18-án Higyed István vikárius¹⁸³ és Benedek Imre főkönyvelő¹⁸⁴ a Szathmáry Ferencz egyházkerületi jogtanácsoshoz címzett 827/1967. sz. átiratban a március 15-ei tragikus baleset következményeiről kértek véleményezést, melyben a lehető legrészletesebben ismertették Búthi balesetének körülményeit és az ezt követő fejleményeket,¹⁸⁵ mi több néhány ésszerű kérdést is megfogalmaztak.¹⁸⁶

181 Jánosi Csongor: *Bischofswahlen in den reformierten Bistümern Klausenburg und Großwardein in den 1960er Jahren*. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 41(2018). 155–170.

182 Az Igazgatótanácsi jegyzőkönyvben megfogalmazott ok, a püspökjelölt bemutatása nem mérvadó. Nem került sor ilyenre Búthi Sándor püspökké választása előtt sem, és a Statútum sem tartalmazott ilyen kitételt. Mi több az alapszabályzat kimondta, hogy a közgyűlést az alakulás előtt legalább egy hónappal kell elrendelni.

183 Higyed István (1929-2013), nagybodófalvi, majd székelyhídi lelkész, érmelléki esperes, Nagyvárad–Réti majd Nagyvárad–Újvárosi lelkész, püspökhelyettes, lugosi lelkész. Róla lásd ACNSAS, Hálózati fond, 292428 sz. dosszié. illetve Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 234062 sz. dosszié.

184 Benedek Imre (Székelylengyelfalva, 1902. december 1. – ?), nagyvárad-egyházkerületi tanácsos, főkönyvelő, jogászdoktor. Róla lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 256652 sz. dosszié, 1-2. kötet.

185 „Búthi Sándor püspök úr, Higyed István vikáriussal együtt éppen Szilágysomlyó helység felé tartottak, hogy a helyi zsinagóga gyertyatartóit megtekintsék, tudva, hogy ezek eladóak, a nagyvárad-egyházkerületi templomnak meg szüksége van ilyen gyertyatartókra. Ezt a hivatalos küldetést azonban megszakította a tragikus baleset Ipp község előtt, 12 óra 58 perckor, ott ahol az ipari vasútvonal átszeli a főutat. Miután a Búthi Sándor püspök által vezetett Volga személygépkocsi átszaladt a vasútvonalon, a püspök elvesztette uralmát a gépjármű fölött és a Bukaresti Főügyészség tulajdonában lévő Carpați 21.B.-2308 rendszámú teherautó jobbára került, amely szabályszerűen közeledett az ellenkező irányból, és áthaladva az úttest felezővonalán nekicsapódott a teherautónak, járműsérülést és Búthi Sándor püspök, továbbá a mellette ülő sofőr, Szőke Pál halálát okozva. Az Ügyészség teherautóján elszenvedett rongálásokat 5.417 lej értékben már teljesen megtérítettük. A baleset során testi sérüléseket szenvedett az Ügyészség teherautójának sofőrje is. Tudomásunk szerint a teherautó sofőrje, még mindig orvosi kezelés alatt áll a kórházban és előreláthatóan ő is követelésekkel fog fellépni Egyházkerületünkkel szemben, az elszenvedett károk fedezése miatt. Megemlítjük, hogy az Ügyészség által vezetett törvényszéki vizsgálat még nem fejeződött be és végleges tényállás sincs.” ANIC, fond DS, 40/1967 sz. dosszié, 534. f.

186 „1. Felel-e vagy sem a Nagyvárad-egyházkerület a Volga személygépkocsi és az Ügyészség teherautója által elszenvedett károkért? 2. Milyen magatar-

Higyed és Benedek a jogtanácsostól az 1967. április 21-ei Igazgatótanácsi gyűlésre várták a választ, de miután nem jutottak érdemi megoldásra ez vezetett végül az egyházkerületi közgyűlés összehívásához, amelyet az Egyházügyi Főosztály azonnal engedélyezett. Az április 28-án de. 11 órára összehívott egyházkerületi közgyűlés munkarendje is megerősíti a feltételezést.¹⁸⁷

A közgyűlés jegyzőkönyve ugyan hiányzik, de a munkarend 6. és 7. pontjának fejleményei ismertek. Az egyházkerület igazgatótanácsa az 1967. április 25-ei ülésén megszövegezett iratában az 5. pont k. bekezdésében síremlék felépítését javasolta a Rulikovszky temetőben Búthi püspök emlékére. Megelőzően előzetes számítást kérelmeztek a sírbolt felépítésére a Nagyvárad-i Ipari Szolgáltatások Vállalatának Kőfaragó Szakosztályától. Az előzetes számítás 22.709 lejre rúgott, melyet az összehívott egyházkerületi közgyűlés 3 pontos határozati javaslatban hagyott jóvá.¹⁸⁸

Az egyházkerületi közgyűlés munkarendjének 7. pontja az ippi balesetből származó kártérítések ügyét tárgyalta. Szathmáry Ferencz jogtanácsos jelentésben ismertette a közgyűléssel a püspök balesetének körülményeit, hogy az egyházkerület állta a temetések során felmerült költségeket, az ügyészség teherautójának megjavítását, és azt is tudatta, hogy a hamarosan felépülő kamionsofőr bizonyosan kártérítési igényekkel fordul az egyházkerülethez. Feltárta Higyed vikárius és Benedek főkönyvelő aggályait a felelősség felvállalása és az anyagi kártérítés körül.

tást tanúsítson az Egyházkerület az Ügyészség sofőrje követelte kárigényre? 3. Az eddig kifizetettekért, beleértve Búthi Sándor püspök és Szőke Pál sofőr temetési költségeit is, ki felel, vagy ezek a kifizetések szabályszerűen történtek és a továbbiakban az Egyházkerület véglegesen fedezi őket? 4. Ellenkező esetben, hogyan fedezhetők ezek a költségek és milyen alapokból?” Uo.

187 A munkarend programja a következőket tartalmazta: „1. Bevezető ima: Orosz Árpád 2. Megnyitó beszéd: Dr. Kovács Ernő 3. Alakulás, a munkarend megszavazása: Higyed István 4. Üdvözlő táviratok felolvasása: Higyed István 5. A püspöki szék üressé válásának bejelentése és szavazás révén való betöltése: Orosz Árpád 6. Az Egyházkerületi Igazgatótanács gyűlésén elfogadott 5. sz. határozat k. pontjának gyakorlatba ültetése 7. A sérelmek és az anyagi felelősség megállapítása 8. Köszönőbeszéd az Egyházügyi Főosztály képviselőjének: Higyed István 9. Az egyházkerületi közgyűlés bezárása: Orosz Árpád.” Uo. 476. f.

188 „1. Az Egyházkerületi Közgyűlés elhatározza egy sírbolt és egy sírkő felépítését folyó év folyamán a Rulikovszky temetőben az elhunyt Búthi Sándor püspök emlékére. 2. Az Egyházkerületi Közgyűlés elhatározza, hogy a síremlék költségeit 25.000 lej értékig az egyházkerületi alaphól fizessék. 3. Az Egyházkerületi Közgyűlés elhatározza, hogy az előreláthatatlan költségek viselésére, a biharszentjánosi presbitériumi gyűlésen megfogalmazott indítványnak megfelelően rendkívüli hozzájárulást kérhet az egyházkerület gyülekezeteitől.” Uo. 535. f.

Hangsúlyozta, hogy az egyházkerület, mint intézmény jogi személy, a püspök pedig – a Statútum I. Főrészének 118. cikk. alapján – az egyházkerület elsőszámú tisztviselője. A baleset pillanatában a püspök hivatalos küldetésben volt és tisztét gyakorolta. Másrészt pedig személyesen vezette az intézmény gépkocsiját és áthágta a közlekedési törvény előírásait, melyek kötelezik a sofőrt, hogy a menetiránynak megfelelően az út jobb oldalán kormányozza járművét, útkereszteződéseknél pedig lassítson, hogy megelőzze a veszélyt. Emiatt az elhunyt püspököt felelősség terheli.¹⁸⁹ Ennek ellenére Szathmáry óva intett attól, hogy az anyagi kártérítést az elhunyt püspök örököseire hárítsa és a következő határozat elfogadására kérte fel az egyházkerületi közgyűlést:

„A Nagyváradai Református Egyházkerület Közgyűlése tudomásul veszi és elfogadja az egyházkerületi jogtanácsos jelen beszámolóját és következésképpen úgy véli, hogy a jogos költségeket és azokat, amelyeket a jövőben a pénzügyi rend betartásával kifizetnek, az 1967. március 15-én Ipp község mellett bekövetkezett balesetből származó sérelmek fedezésére, a Nagyváradai Református Egyházkerület viselje kizárólagosan és végérvényesen, visszakoelván bármiféle hátráltató akciótól az elhunyt Búthi Sándor püspök örököseivel szemben. Utasítja az egyházkerület gazdasági osztályát, hogy sürgős intézkedéseket fogantossítson a Volga személygépkocsi megjavítására is. Jelen határozatot az Egyházügyi Főosztály tudomására hozza a törvényesség fenntartására.”¹⁹⁰

5. Következtetések helyett

Az életrajz interpretációját nem lehet megspórolni, ennek felelőssége a történész vállát nyomja. Azonban nehéz egy közszereplő életrajzát interpretálni akkor, ha cselekvőségét egyaránt jellemzik a pozitív kiemelkedő tettek és a morálisan vállalhatatlan döntések. Márpedig az életrajzírás egyik követelménye, hogy értékelni és interpretálni kell. A morális kérdésekben pedig állást foglalni, akkor is, ha a történész ret-

189 Uo. 531–532. f.

190 Uo. 533. f.

teg attól, hogy bírónak váljon, és akkor is, ha a szereplőről fennmaradt forrásanyag erősen kétségbe vonható.¹⁹¹

Búthi Sándor 1959-1961 között egyházkerületi tanácsadóként, majd a püspöki tisztséggel felruházva 1967 tavaszáig, a Romániai Református Egyház külföldi kapcsolatainak legfőbb és erdélyi magyarként egyetlen irányítójává vált. Ahhoz, hogy kisajátíthassa magának a teljes egyházi képviselőt, az is kellett, hogy a Securitate teljes mértékben megtalálta számításait benne. Működésével egyértelműen hozzájárult a román kül- és egyházpolitika érvényesüléséhez. A teljes kommunista korszakot vizsgálva sem találni olyan egyházi személyt, aki ennyire leplezetlenül írt színtiszta magyar ügyekről, és aki a külföldi hírszerzéssel ennyire szoros és magas szintű kapcsolatokat tartott volna. A titkosszolgálat iratait vizsgálva az árnyalt és lényegi meglátások mellett néha virágnyelven, máskor külföldi személyiségek véleményeként a romániai magyarság javát szolgáló javaslatokat közvetített állambiztonsági megbízói felé. Bár látszólag minden Búthi ellen szól, nem lehet elmenni amellett, hogy a Romániai Református Egyházat, így vagy úgy, de visszakapcsolta a nemzetközi egyházi vérkeringésbe és nem mellőzte az egyházi érdeket sem. Már 1962 novemberétől igyekezett külföldi ösztöndíjakat szerezni a teológusok számára, a nyugati teológiai munkák beszerzése, gyógyszerek, egyházközi segélyezések, anyagi támogatások mellett.¹⁹²

A 20. század egyedülállóan komplex kihívásokkal állította szembe a kortársakat. A Búthi Sándor életstratégiája, döntései, cselekvései mögött álló komplex feltételrendszer megértése túlmutat a rutinszerűen gyártott informátori jelentéseken, a kényszeres ellenségkeresés állambiztonsági logikájának lenyomatain,¹⁹³ és nyilvánvalóan további kutatásokat igényel.

191 Vö. Csaplár-Degovics Krisztián: *i. m.* 267; Újváry Gábor: *Kételyek sora. A Hóman Bálint-életrajz buktatói és módszertani problémái.* = *Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései.* *i. m.* 341–373.

192 Jánosi Csongor: *Romániai református elit...* 168–170.

193 Kiss Réka: *Legális–illegális–féllegális. Tiltott és túrt pasztoráció a református egyházban a hatvanas években: források és a megismerés határai.* = *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem.* Szerk. Kiss Réka–Lányi Gábor. Budapest 2019. 239–271.